

Chloupek, Jan

Nářeční souvětí

In: Chloupek, Jan. *Aspekty dialektu*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 64-88

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120566>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. Souvětí paratakticky spojené

Nářeční souvětí se tvoří zhusta — ba můžeme říci nejčastěji — z vět připojených paratakticky, totiž připojených bezespoječně, spojkou *a* nebo ještě jinými spojkovými výrazy ve speciálních významech. Významové vztahy, které se parataktickým spojením vyjadřují, mohou být různé: od vztahů významově subordinačních až k vztahům zcela volným, k myšlenkové nezávislosti, tj. prosté juxtapozici.

a) Subordinační vztahy vyjádřené paratakticky (včetně sémantická hypotaxe)

Pro nářečí je charakteristické vyjadřovat podřadný významový vztah (významovou subordinaci, dále jen „subordinaci“) mluvnickou, formální parataxí.⁵⁴ Nejstarší naše dialektologické studie, často orientované na kvantitativní stránku syntaktické stavby nářečí, spokojovaly se konstatováním převahy parataxe nad hypotaxí, zanedbávající rozmanité významové vztahy mezi souvětými větami, a tak celou otázku do nemalé míry zplošťovaly. Kdybychom podle toho důsledně klasifikovali nářeční souvětí, musili bychom přestat na obsáhlém soupisu parataktických souvětí. Na druhé straně nebyl bez výhrad správný ani pozdější názor, který — podle poměrů v stylisticky bohatě rozrůzněné spisovné češtině — stroze rozlišoval souřadnou formu na straně jedné a podřadný myšlenkový obsah těchto souvětí na straně druhé, i když lépe vyhovoval vědeckému uspořádání syntaxe a znamenal v interpretaci těchto souvětí nemalý pokrok. Domníváme se, že tato nářeční souvětí jsou pronášena jako výraz myšlení koordinačního, avšak že vyjadřují ty vztahy, které se v myšlenkově rozvíjetém a formálně jemně diferencovaném jazyce spisovném vyjadřují hypotakticky.⁵⁵ Mírou našeho poznání o významovém vztahu těchto vět v souvětí jsou badatelé jen známé zákonitosti jazyka spisovného. Je ovšem obecně známo, že podřadnost významového vztahu může být vyjádřena i lexikálními prostředky; i tu je však třeba rozlišovat mezi nimi ty, které si plně podržují svůj lexikální význam (např. *šla do Zlína a hned ju přijali* Všemina), a ty, které už mají spíše funkci spojky (např. *enom zme přešli přes ten vrch, us sa k nám přidál třetí človek* Liptál); jen v této druhé skupině je interpretační „jablko sváru“.⁵⁶ Čím méně času a čím méně zběhlosti

⁵⁴ O pojmových dvojicích parataxe-hypotaxe, koordinace-subordinace viz u V. Šmilauera, *Novočeská skladba*, Praha 1947, na s. 40. My mluvíme dále o parataktickém spojování a o subordinačním nebo koordinačním (významovém) vztahu.

⁵⁵ Na užitečnost rozlišovat „realizovanou gramatickou stavbu věty“ a „obsahově významovou výstavbu věty“ upozorňuje podnětně B. Havránek v čl. *Metodická problematika historicko-srovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, sb. K historickosrovn. studiu slovan. jazyků, Praha 1958, zvl. na s. 78 a 79. V cit. stati viz též o podmínkách a způsobu rozvoje syntaktické stavby jazyka; nadto ještě na s. 82 o tzv. přiřadování vět. V cit. sb. srov. též čl. J. Bauera, *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím*, s. 108n.

⁵⁶ K tomu praví J. Kurz, že jakmile se slovo ve významu spojky klade povinně, obligátně, původní významový odstín bledne (*Problematika zkoumání syntaxe stsl. jazyka ...*, sb. cit. v předchozí pozn., s. 105).

má příslušník dialektu při formulování věty, tím raději sahá po souřadné formě.⁵⁷ Nijak se přitom neohlíží na to, že pojmy a soudy, které vyjádřil, vstupují — jsouce odposlouchány — v nové vztahy v chápání adresáta projevu. Jinými slovy: analyzujeme-li nářeční souvětí formálně souřadná podle obsahové významových vztahů, které údajně vyjadřují, zapisujeme významovou analýzu v myšlenkových pochodech adresáta, při vědeckém zpracování dokladů z nářečních projevů pak dokonce myšlenkové pochody jazykového odborníka, příslušníka jazyka spisovného. Ale nejinak je tomu i tehdy, jestliže prostí, neškolení adresáti jazykových projevů mohou chápat některé z formálních parataktických spojení po stránce významové subordinace. Podkladem tohoto chápání jim však není jazyk spisovný nýbrž nářečí nebo interdialekt. Např. souvětí *Umřel, umřel, neumřel, neumřel* se v myšlení adresáta nemůže neodrazit na pozadí hypotaktické konstrukce podmínkové *Umřel-li, umřel, neumřel-li, neumřel*. (Mezi pozitivní a negativní částí souvětí je vztah vylučovací, libovolnostní; celé souvětí je výrazem nevědomosti mluvčího o popisované skutečnosti nebo o jeho lhostejnosti k ní.) Tam, kde nářečí nemá hypotaktické „pozadí“, chápou adresáti projevu souvětí tak jako mluvčí, tj. podle našeho názoru koordinace. Tam, kde v obdobných případech nemívá hypotaktické „pozadí“ ani spisovný jazyk, tam běží o neproblematickou parataxi (koordinaci). U mluvčího je zpravidla situace jiná než u adresáta. Mluvčí má možnost výběru, a zvolí-li si vyjádření parataktické, ačkoli je třeba v stejném významu konstrukce hypotaktická velmi běžná, nemáme důvodu supponovat mu myšlení subordinace, konec konců pak je nelze nijak dokázat. Podobně je tomu i v jazyce mluveném vůbec, jinak však ve spisovném jazyce psaném, kde můžeme myšlenky formulovat s rozmyslem, s rozvahou a s vědomou snahou po stylistickém rozlišení: tvůrce psaného projevu stojí na stanovisku svém, ale nadto může předjímat i myšlenkové pochody adresáta a podle toho svůj projev stylizovat.

Uvedeme nyní několik příkladů na souvětí souřadná, která můžeme označit za subordinace, srovnáme-li jejich mezivětné vztahy s mezivětnými vztahy obdobných (třeba spojkových) souvětí spisovných. První z dokladů je asyndetický, druhý (popřípadě) má spojku *a*. Neuvádějí se ty typy, které naznačují myšlenkovou determinaci (obsahově významový vztah subordinace) příslovci nebo výrazy ve funkci spojek.

1. Vztah obsahový: *vidím, pjet apoštolú stóí, tíh dochtorú Biskupice. Sem patří i parataktické vyjadřování reprodukovanych projevů (tzv. přímá a nepřímá řeč), např. a toš pravúvala, cap, hop, koza fertyk, šestka na kafe Halenkov.*⁵⁸

2. Vztah časový: *zavariua mléka, bioo po řezafce* (ujímání, nemoc z jídla) Hluk. Velmi hojný je sémantický typ *m'ela sen deset roků, šta sen slúžit* (tedy uvedení věku) Březnice. Koordinace vztah je zato mezi větami vyjadřujícími nejširší časové okolnosti při vypravování: *a bylo večer na podzim, svjet vypúščál koňe* Tichov. Hypotaktickým souvětím *s co* ve významu „od té doby, co“ odpovídá výrazný typ para-

⁵⁷ Nelze sice srovnávat syntaktickou stavbu nářečních projevů se syntaktickou stavbou dětské řeči, avšak jistě je tu společná přímočará lineárnost při formulování myšlenek, ovšem jen ve srovnání s myšlenkovými pochody příslušníků spisovného jazyka. Tak v souvětí tříletého dítěte *Dana ven nepijde, má rýmu* vyjadřuje druhá věta dodatečné vysvětlení, nikoli předem zamýšlenou kompoziční složku parataktického souvětí vysvětlovacího.

⁵⁸ O tom v oddílu VII. F. Trávníček v *Hist. mluvnici české III, Skladbě*, Praha 1956, praví, že v obsahových větách jazyk časem od původního spojování bezspojecného a spojkou *a* upustil a nahradil je zpravidla spojením podřadným. Dále uvádí postřeh, že „částečně je má do dneška lidová mluva“ (s. 41).

taktický: *umřela, us sú tom dva roky* Podk. Lhota (tj. už jsou tomu dva roky od té doby, co umřela).⁵⁹

3. Vztah podmínkový se vyjadřuje rozmanitými parataktickými vzorci — zde jde nepochybně o subordinaci, např. *poščit to děckom, tož je s tím amen* Dol. Němčí. Blíže k významové koordinaci mají tyto doklady: *šag já páteg nezím, budu vařid maso* (budu-li vařit maso) Lípa; *ty si kúpím, a pomozú* Kostelec u Gottw. Na vyjádření neskutečného vztahu podmínkového máme jediný doklad: *m'el on nestřítat, nebýt by postřelený* Luntolina.

4. Vztah účinku a následku: Věta vyjadřující účinek nebo následek stává na druhém místě. Větosled je zde důležitý, neboť při opačném pořadí vět se souvětí změní v příčinné. Příklady: *mi zme se tak k sobje šklí* (hodili), *to dál aňi nešuo* Hluk; *cosi ho vođilo, a nemohl trefid dom* Lidečko. Některá z asyndetických souvětí jsou obdobou spojkových vět měrových: *utekali, enom dím!* Hor. Němčí.

5. Vztah příčiny, častěji ještě vysvětlení nebo motivace děje. Příslovce *totiž*, obvyklé ve spisovných větách vysvětlovacích, je v nářečí neznámé. Příklad: *jes, si jag hlísta!* Hor. Němčí. Je-li v druhé větě *šak* (spis. *vždyť*), je tato věta emocionálně zabarvena, je zesílen vysvětlovací ráz věty. Věty se *šak* jsou připojeny volněji, mohly by stát též jako věty navazovací. Příklad: *aj bih mohla jet, šag mám peňize!* Újezdec.⁶⁰

6. Vztah účelu a záměru. Příklady: *bješte negdo pro telku, neh ňa idí namastit* Hor. Němčí; *dostál kožu, a bjež dóm a pracuj!* Komárov. Nežřídka jsou tyto věty nestejnorodé (např. oznamovací vedle příkazovací): to ukazuje na jejich jistou obsahovou závislost. Další příklady: *táto staň, koňom dat!* Vlachovice; *neskaj na náz nalehli, toz zapsat!* Vlachovice.

7. Vztah připustky. Dosti hojně je vyjadřování připustkového vztahu odporovacím souvětím s *a ešče* (odpovídá spis. *a přece*), např. *ďneskaj je ím dobře, a ešče si stežujú* Záhorovice. V těchto případech má spojka *a* funkci odporovací a připustkový odstín významový je vyjádřen lexikálně. Připustkový odstín mají však i některá souvětí odporovací, aniž je připustka nějak vyjádřena, např. *byly mlatši jag já, a já grmím* (žiji dál) Všemina. Tu bychom mohli vložit podřadící dvojitou spojku *ačkoli-přece*. Ještě výraznější je typ, kde by v podřadném souvětí byla připustková druhá věta: *ňidz ňe to nebivuo puatné, a ňe dího léčí!* Kunovice. Druhá věta tu obyčejně bývá vyslovena s důrazem nebo afektem. (Jsou-li pro to podmínky v sémantickém skladu souvětí, mohou oba tyto typy připustkové subordinace splynout: *káru lidi, a sami sú horši* Všemina — *ačkoli kárají lidi, ... nebo ... ačkoli jsou sami horši*.) U vět prvního typu jde o jeden z mnoha odstínů odporovacího významu spojky *a*, zato v druhém typu spojka *a* už jako by zastupovala spisovné *ačkoli*; i tu však jde o vztah volnější, koordinační, jak na to ukazuje funkce druhé věty jako citově zabarveného dodatku (o tom všem ještě při výkladech o odporovacím souvětí).⁶¹

⁵⁹ Podrobněji v čl. *Časové a podmínkové reálné věty ve východomoravských dialektech*, Sb. fil. fak. Brno A 9, 1961, s. 95–103. Rovněž o vztahu podmínkovém tamt. — Mluví prvního dokladu ukázal při řeči na hodiny. Nejde o důsledek.

⁶⁰ Důsledková a příčinná (důvodová) souvětí se pokládají mezi parataktickými spojeními vyjadřujícími vztahy determinační za jediné výrazné typy ve spisovné češtině, srov. B. Havránek—A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, s. 340–341. O zmíněných subordinačních vztazích viz v čl. K. F. Svobody, *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových*, NŘ 39, 1956, s. 1–18 a *O tzv. větách příčinných a účinkových*, NŘ 37, 1954, s. 1–11.

⁶¹ Nověji považuje F. Kopečný souvětí připouštěcí za přechodové mezi parataxi vlastní a determinační (*Základy české skladby*, Praha 1958). O rozlišování připustkových odstínů v odporovacím souvětí viz u J. Bauera, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, na s. 46.

8. Vztahy záměny děje, žretele, srovnání se paratakticky nevyjadřují.

9. Vztah výjimky vyjádřený paratakticky byl zachycen pouze ve dvou případech: *veliké to neuroste, tag jag je hrášek* Újezd u Viz. (tj. leda tak, jak je hrášek); *já sem nem'ela nič, co sem tag zeknala* Všemina (tj. leda to, co jsem sehnala).

10. Asyndeticky nebo spojkou *a* se v nářečí připojuje dosti často věta, která vyjadřuje vlastnost jména ve větě řídicí. Vznikají tak souvětí typu *já sem m'ěl učitele, ten pochodil z Horní Lhotky rodák* Dol. Lhota; *má matku, a tá darmo muvit* Sady. Tyto věty tvoří obdobu přivlastkových vět vztahných. (F. Kopečný, op. cit. v pozn. 61, s. 283, praví, že lidové typy *my jsme měli kočku, ta byla na vrabce jak divoká* vyjadřují se v jazyce knižním hypotakticky.)

Uvedli jsme přehled parataktických souvětých typů, které jsou nářeční obdobou spisovné hypotaxe vyjadřující významové vztahy subordinací. Parataktické spojování vět v těchto případech není nějakým vlastním strukturálním rysem dialektu jako samostatného jazykového útvaru, vysvětlitelným historickosrovnávacím zkoumáním. Je to nářeční rys vyplývající z charakteru nářečí jako jednoho z mluvených útvarů národního jazyka. Nářečí se jím liší od vlastní spisovné (ponejvíce psané a samozřejmě knižní) češtiny. Skutečnost je samozřejmě ještě mnohotvárnější, než zde bylo možno naznačit.

Z toho, co zde bylo řečeno, nelze vyvodit, že se nářečním projevům upírá možnost vyjadřovat subordinaci formální parataxi. Sami jsme ukázali na jistá parataktická schémata vyjadřující subordinaci, na fakt, že adresát chápe některé typy parataktické, jakmile jsou vysloveny, jako subordinací na podkladě obdobných typů hypotaktických. Nadto lze ještě dodat, že subordinace je dána „sémantickou hypotaxí“ souvětí, srovnáváním obsahů souvětých vět. Tak např. v parataktických souvětích příčinných a účinkových jistě nelze považovat souvěté věty za obsahově navzájem nezávislé, přestože sám proces výstavby těchto souvětí může záležet v dodatečném, bezperspektivním přiřazování vět; slabší už je závislost založená na vztahu časovém a o to řídicěji zde půjde o subordinaci. Bylo by možno namítnout, že v proudu vět neukončených koncovou kadencí (při řadení věty za větou) souvisí některé věty, třeba řazené paratakticky, s větami sousedními těsněji než jiné. To je sice pravda, ale vyplývá to až z dodatečného rozboru obsahové náplně vět a nic se přitom neprozrazuje o postupu myšlenkových pochodů u mluvčího. Nebylo by vhodné dopustit, aby vztahy známé ze spisovného jazyka byly bezděčně vyhledávány ve struktuře nářečí, konkrétně pak v projevech nepřipravených a spjatých s bezprostřední situací.

b) *Koordináční vztahy vyjádřené paratakticky (parataze spojková a asyndetická)*

Vedle parataktických spojení pro vyjádření vztahu subordináčního existují v nářečí samozřejmě i parataktická spojení vyjadřující vztahy koordináční, a to vztah slučovací, odporovací a vylučovací.

Stupňovací souvětí ve východomoravských dialektech zastoupeno není. Nejvíce se mu blíží typ *aj í, aj kope* Zádveřice. Ale dokladů je málo a v některých případech má toto *aj* ještě funkci příslovce. Doklad *mam'enka mne tam vlezla, jakořka něšla* (Podk. Lhota) je ojedinělý, věta byla asi takto formulována ad hoc. V jediném dokladě, patrně vzniklém pod vlivem spisovného vyjadřování, je *ne enom: ne enom já, než fšeci!* Oldřichovice.

1. Vztah slučovací.

Slučovací vztah má se subordinační parataxi probranou výše společný způsob připojování vět (asyndeticky nebo spojkou *a*) a někdy se s touto subordinační parataxi překrývá.

Obtížnější je charakteristika významová. V mluvnících spisovné češtiny bývá souvětí slučovací definováno jako souvětí, v němž „se věty k sobě prostě obsahově přiřazují jako sobě rovné“.⁶² Někdy, právem, považuje se za potřebné vysvětlit, jaké věty se obsahově přiřazují: „Souvětí slučovací je spojení vět, které se k sobě přiřazují jako sobě rovné (tj. jsou spjaty vztahem koordinace) a vyjadřují buď složky jedné události, jednoho obrazu, nebo samostatné myšlenky tematicky nějak spjaté, anebo další rozvinutí jedné myšlenky.“ Některé termíny v této širší definici bylo by ovšem žádoucí dále definovat. Souvětí slučovací se v mluvnících současné češtiny probíralo donedávna většinou jen v nejnutnějším přehledu a přitom nejpozoruhodnější tu byly podle našeho názoru poznámky stylistické.

Speciální problémy poskytuje slučovací souvětí nářeční, a to jednak proto, že se slučovací souvětí v nářečních projevech vyskytuje velmi frekventovaně, jednak proto, že i mezi nářečními souvětími může slučovací souvětí jako jediné představovat aspoň náznak stylistické diferenciacie dialektu, a to rozlišení slohu jednacího a vypravovacího.⁶³

Souvětí slučovací, obdobná souvětím spisovným, jsou v nářečí velmi hojná. Slučovací vztah se nejčastěji vyjadřuje spojkou *a*: *zebrál se mladíki silné a zvon s těch čepí vztahl Bohuslavice n. VI.; dala sem i pí žejdlíka vina a došli zme dom dobře Divnice; jedňi chođili dopedňna a jedňi oposedňna Lutonina.*

Jsou-li v souvětí tři věty nebo více, připojuje spojka *a* větu poslední: *mňel střevňi tif, prasklo a bíl hotoví Luhačovice; já su ve Lhoře rození, v Huku su křtení a v Boršicách bívám Hluk.*

Je-li v souvětí více vět než jedna připojeno spojkou *a*, má tato spojka spíše funkci navazovací než souřadící, i když nestojí po ukončující pauze. Zřetelnou funkci navazovací má *a* na začátku věty nebo souvětí:

a nošku nesu a nesu čagan Držková; a toz zme tam byli a už býj vyhójeny Kostelec u Gottw.; v noci při mňesičku seděl a šíl a šíl a tú kopku rozházál a ten sedlák šel vartovat a sedli si za tú kopku Návojná; navař trochu a máčki poíme a hotové! Hluk.

Zdůrazněné záporné věty, někdy s odstínem vytčení, řidčeji s odstínem gradace, připojují se spojkou *aňi* (někdy vlastně vytykáci zápornou částicí):

neco člov'eka předeide, aňi sa nenadá Janová; poléhala, aňi nemohla nachystať ob'ed, jest, řidz nemohla Rusava; ale jag je zle, tož nepomožú, aňi nepochová zadarmo! Lutonina.

Někdy stává v souvětí slučovacím *aj*, to však je vlastně spojení konj. *a*+*i* v adverbiálním významu „také“ (*a také* > *také*). Příklad: *přes leto aj kosu veznu, aj futra naseču Liptál.*

⁶² Podle cit. Havránkovy—Jedličkovy *České mluvnice*, s. 327. Následující širší definice je podle cit. Bauerova *Vývoje*, s. 28. — F. Trávníček v *Mluvnici spis. češ. II*, Praha 1951, s. 668 praví, že souvětí slučovací „se skládá z vět, které se k sobě obsahově prostě přiřazují, nehledíc k tomu, zda jsou současné nebo posloupné“.

⁶³ Přesto nepovažujeme stylistickou diferenciací dialektu za dokázanu, srov. zde na s. 28 a 29. Zřetel jazykové zeměpisný nepřichází v úvahu. Na českém jazykovém území je možná toliko diferenciacie *a* × *i* // *a* na části lašského území, jak mi sdělili A. Lamprecht a J. Balhar. Srov. zatím podrobněji J. Balhar, *Územní diferenciacie syntaktických jevů v lašských nářečích*, Sb. fil. fak. Brno A 12, zv. 1. na s. 158—159.

Asyndetických souvětí slučovacích je několik typů:

Relativně nejtěsnější významový vztah je mezi větami, které mají paralelní mluvnickou výstavbu (tj. stejný -gramatický- podmět, obdobnou výstavbu slovoslednou, paralelismy lexikální ap.). Například:

Ďelali zme hoďinu, Ďelali druhú, začalo ríncovat (pršet) Újezdec; *zvrátil sa, ostál bes sebe* Kaňovice; *zemákú pozbíralo, obilí zaplavilo* Polichno; *močil zrno, kvasil, páhlil* Halenkov; *šag oňi ho nedoněsli, šag oňi ho* — (gesto rukou: ukradli) Biskupice; *us sem nešěl naspátky, us sem ostál tady* Liptál; *tu on šěl, tu já* Podk. Lhota; *fěil každí pro sebe, každí o sebe* Jestřábí;

jedňi tepru zaorávajú, jedňi okopávajú Doubravy; *negdo mu dál, negdo nedál* Hostětín.

Často rozvádí druhá věta první větu tak, že zpřesňuje nepřímou míru děje první věty:

mí sa spustila z nosa krév, mí modz vytéklo Lutonina; *tady bylo ovoca, to bylo za šestku kilo* Podk. Lhota; *dovězli kašše, krúp, za rýnský bylo z m'ech* tamt.

Výrazným typem mezi asyndetickými slučovacími souvětími jsou ta, jejichž souvětěné věty se významově zcela kryjí. Někdy mluví „hovoří o jazyce“, podává jazykové vysvětlení, jazykový „překlad“ předchází věty; jindy zase pozměněně opakuje větu z citových důvodů. Podobné souvětěné výpovědi se ve spisovném jazyce vyskytují jen zřídka. Např.:

žádný nám nehamováł, žádný nám nebráňil Podk. Lhota; *neco zavazuje, furt síkujje* Lutonina; *fěilěj byly hody, fěilěj byly končiny* tamt.; *tady byla muziga enom v hody, byla, jag říkajú, enom f končiny* Podk. Lhota;

já to mám dovolené, já to možu Luhačovice; *žijú ti dvě chuapci, sí Sady; bilo ňe to ňiči, bilo ňe to ňic* Karlovice; *co hñeteš, co papleš?* (proč tolik mluvíš, co to mluvíš?) Biskupice; *tam je fšeko, tam je jaké chcete zvířa* Újezd u Viz.

Některá asyndetická souvětí vyjadřují prostý sled dějů:

šěl g dochtorovi, toš kázál ležat Újezdec u Luh.; *pleskál rukami, poten cub do téj říki, to bilo tag nerozumñed aňi velice* Štítná n. VI.; *u náz bylo moc Sratú, šak šeko je to přepsané!* (tj. a nyní se všichni dali přejmenovat!) Halenkov.

Souvětí asyndetická vyjadřují proti souvětím se spojkou *a* děj dynamičtější. Přitom právě v souvětích asyndetických začínají pronikat subordinační vztahy (tak hned v prvním případě: *Když jsme pracovali hoďinu, dvě, začalo pršet*), kdežto naopak v těch nářečních souvětích se spojkou *a*, jejichž spisovná obdoba je hypotaktická, překrývá spojka *a* domnělou nářeční hypotaktičnost, subordinaci a charakterizuje tato souvětí jako slučovací, což neplatí snad pro výrazné a přípustkové („odporovací v přípustkovém odstínu“) — to je však možná už obdoba spis. spojky *ačkoli*. Nářeční souvětí se spojkou *a* ve funkci slučovací i navazovací jsou příznačná pro nářeční vypravování.

2. Vztah odporovací.

Co do obsahové významového vztahu výraznější než souřadný vztah slučovací je vztah odporovací. Podrobným rozбором spisovné češtiny bylo zjištěno, že odporovací vztah je diferencován v několik významových odstínů, které si našly vlastní vyjadřovací prostředky.⁶⁴

1. Odstín protikladnosti, konfrontace: obsahy dvou vět se stavějí do protikladu,

⁶⁴ Rozbor odporovacího souvětí podal J. Bauer v cit. *Vývoji*.

zjišťuje se jejich rozdílnost. Výrazně se tento vztah vyjadřuje knižní spisovnou spojkou *kdežto*.

2. Odporovací odstín omezovací: děj první věty sice platí, avšak tato platnost je nějak omezena tím, co se říká v druhé větě. Tento odstín je ještě dále diferencován:

a) obsah druhé věty vyjadřuje jistou kompenzaci nějakého nedostatku, něčeho nežádoucího, nepříznivého (spis. *zato*);

b) druhá věta omezuje kladné důsledky, které by měl mít děj vyjádřený v první větě nebo vyslovuje překážku zamýšleného děje (spis. *jenže*);

c) první věta vyjadřuje nepříznivou okolnost (nepříznivou vzhledem k tvrzení druhé věty), přes níž se uskutečňuje děj věty druhé (odstín přípustkový, spis. *obdoba* by byla se spojivým výrazem *a přece* v druhé větě);

d) druhá věta vyjadřuje něco, co je v rozporu s obsahem věty první (spis. *a zatím*);

e) druhá věta vyjímá nějaký případ z obecné platnosti první věty (spis. *jen*).

3. Odporovací odstín opakový: v první větě se něco popírá a druhá věta místo toho vyslovuje děj, který platí, často opak popřeného. Druhá věta bývá ve spisovné češtině uvozena výrazně spojkou knižního rázu *nybrž*.

Pro východomoravská nářečí platí:

Odstín 1 (protikladnost) se v nářečí vyjadřuje spojkami *než* a *a* nebo se vyjadřuje asyndeticky.

Odstín 2 (omezovací) se vyjadřuje spojkami *než*, *ale* nebo se vyjadřuje asyndeticky. O odstínu 2c viz na s. 66. Adverbium *sice* v nářečí neexistuje.

Odstín 3 (opakový) se vyjadřuje spojkami *než* a *a*.

Jednotlivé odporovací spojky vyjadřují tyto odstíny:

Spojka *než*:

(její užití je spjato s nářečím starší generace — v řeči střední a mladší generace je nahrazována spojkami *a*, *ale*, kromě odstínu 3, kde je výhradní)

1): *mu to toľig neuškodí, než i to škodí moc* Jasenná; *japka sú, než trneg něňi* Jasenná; *žabúdeg má zdravý, než na nohy nemože* Podk. Lhota;

2a): *nebyly žací stroje, než ženské sú tu ešče* Veselá; *ona nebila nemocná, než fšeckí ti rani má* Hřiv. Újezd (spíše kompenzace než přípustka);

2b): *bylo tady ticho, než f Kašav'e ostali Němci* Vlčková; *zemáky p'ekňe za sucha sa udelaly, než horši ty řepy* Držková; *tady toho nebývalo, než f Kaňovicích chodívali* (splývá s typem 2a) Provodov;

3): *to sa aňi kosákem nežauo, než škubauo* Léskovec; *ne já, než krávy vodiĵa mne* Raková; *jeden syn mi nepadl, než umřel* Želechovice.

Velmi často se spojka *než* objevuje až po koncové pauze předchozí věty, tedy ve funkci navazovací:

před vánoci umřela. Než on je, ale je Vizovicích u syna Lutonina; *já už nevím. Než f Trnav'e je jedna* tamt.; *o to by nebylo. Než nemá tu gdo nacvičovat* Podk. Lhota; *ty cěrky byly podobné na něho ne. Než na řu* Lutonina (podle jednotlivých typů).

Z tohoto přehledu je zřejmé, že právě spojka *než* je základní východomoravskou odporovací spojkou, protože může vyjádřit všechny hlavní odstíny odporovacího vztahu. Ve spisovné češtině plní tuto funkci spojka *ale*. Jedině spojka *než* formálně odlišuje odstín 3), popř. máme-li na mysli funkční přetíženosť spojky *a* i významem slučovacím, též odstín 1).

Spojka *ale*:

vyjadřuje v nářečí jen odstín 2), a to:

2a): *on je trošku nedbala, ale hlavu má dobrú* Doubravy; *dréf tam nebude, ale bude tam p'ekných otépek* Bohuslavice u Gottw.; *vino nepiju, ale kafe, to sa neptat* tamt.

2b): *huady zme nebili, ale zme sa naďeuali* Podolí; *neležať* (sic!) *neležala nič, ale nevykřičla* Lidečko; *já vám dám něco, ale to je enom ulechčít* Val. Příkazy;

2c): *kolig razú sen to čula, ale sen si neřšímta* Bratřejov; *mí ta slišíme, ale ti neuvjéříme* Komárov; *modz mu to neznat, ale přeca mu to znat* Lutonina.

Spojka a:

bývá často v odstínu 1) — je-li protiklad oslaben, přecházejí tato souvětí k slučovací. Příklady:

tancovat ste s cigánem nechтели, a gořalku pijete Lutonina; *nepořiču nič, a napsat, napišu* Doubravy; *každí enom pro sebe, a druhého udusit* Pohorelice; *iščerka je svá, a ščúr je strakatý* Seninka.

Stává dále v odstínu 2b) a 2c):

2b): *chtěl nám výpravid zlatú svaďbu, a ona sa teho nedočkala* Haluzice; *on šel si pro řnu tančít, a ona mu dala kořem* Křekov; *chudoba čtí netratí, a také řidz neplatí* Lhota u Vs.;

2c): *mají groř, a neuchráníja* Tichov; *a blisko sebe bili, a nevideli sa* Biskupice; *uř to regulují kolikátý rog, a furd je to nezregulované* Bohuslavice u Gottw.

Asyndeticky připojené typy:

1) *řčil kúpi něco, tehďa nekúpil nič* Včelary;

2b): *my zme tam telefonovali, něři tam* Slušovice; *doři tam, řigde zastavatelya* (obhájce) *nebylo* Slopné; *pořenem ho spátki, on nepújde* Komárov;

2c): *nemohua sen sa stežovat, naďeuať velice* Leskovec;

2e): *to sa í, enom muchomúřka sa neí* Újezdec; *ona je také ř tom roku, enom je* (gesto: dřive narozená) Jasenná; *slúžilo by, enom su jakýři neřčasný v hlav'e* Raková; — o enomže viz u vět připojených hypotakticky.

3. Vztah vylučovací.

Vlastní souvětí vylučovací, tj. souvětí, v nichž platí obsah jen jedné z vět,⁶⁵ mají nejčastěji dvojitou spojku *buď — lebo* (*nebo, alebo, anebo*), např.:

buď je to ve fabrice, lebo nehde zalezlé Halenkovice;

buť pečú chleba, alebo je tam doři nemocný Lipina;

buť se toho chopit, anebo toho nechat Polichno;

buť tam sa to zahóřilo, nebo to trvá do řčílřka Divnice.

Řidčeji tu stává spojka jedna: *ostaňte stát, alebo bjeřte pomáři* Hluk.

U nejstarři generace lze jeřtě zachytit dvojitou spojku *lebo - lebo*: *lebo je to přirozenost, lebo čím to je?* Doubravy; *lebo sa neroďilo, lebo to neumjeli uďelat* Návojná.

Ojedinelý je doklad s *butto — alebo*: *butto kontyngent, alebo řtyři sta* Lhotsko.

Vylučovací souvětí blízké významově souvětí důvodovému (s *aby ne*) má v nářečí spojku *lebo* (u mladři generace *nebo*); ta odpovídá spisovně spojce *nebo* n. *jinak* (na střední Moravě se v tomto významu užívá spojky *sic*, v lařské oblasti místy spojky *ovak*). Příklady:

nekombelaj s tú konvú, lebo to vičákáš řumice; *mosiř ležat, lebo umřeř!* Zádveřice; *řinku, nezviňaj sa, nebo je smřt tvoja!* Svárov. (Pozn.: *lebo* je v nářečí také spojka důvodová.)

Zřídka se vyskytne spojení asyndetické: *pojedmy dom, zmeřkamy zdářky* (svatbu) Val. Polanka.

⁶⁵ Srov. J. Bauer, *Vývoj vylučovacího souvětí v čeřtině*, *Slavia* 24, 1955, s. 390—401. Výklady Bauerovy o stavu v čeřských nářečích tu doplňují.

Vylučovací souvětí libovolnostní, v němž nezáleží na tom, zda platí obsah první věty nebo obsah věty druhé, vyjadřuje se dvojitými spojkami *nech* — *lebo* nebo *nech* — *nech*; *nech* zde bylo od původu imperativní částicí. Odpovídá spisovnému *ať*, které se vyskytuje jen v projevech interdialektických. Příklady:

neh ňe to pomože, lebo nepomože Provodov;

neh je řečník, neh je minář Návojná; *bíl bedliví, nech to bila putěnka spravít, neh hrnec spravít* Nezdenice.

Někdy mají tato souvětí spojku *lebo*: *prvej šeu do škovi lebo nešeu* Sady.

Asyndetická souvětí, typ poměrně ustálený, jsou emocionálně zabarvena. Vyjadřují lhostejnost mluvčího k obsahu výpovědi nebo jeho nevědomost o obsahu výpovědi. Komponenty některých těchto souvětí jsou dvojice asyndetických souvětí podmínkových. Příklady:

žije, žije, nežije, nežije Halenkov; *bude, bude, nebude, nebude* Vlachovice, Halenkov; *vydržál to, vydržál, nevydržál to, nevydržál* Dol. Lhota; *urúste ti tam, neurúste, mostš mu dat* Mirošov.

Vylučovací věty tázací mají výhradně *či*: *po obilí sa to šmatle, či gde to?* Lhotsko; *mám si přikúpid dřeva, či vipošcad nejaki šporáček?* Jestřabí; *už je ženatí, či neňí?* Hluk.

V závislých otázkách vyjadřuje vylučovací vztah spojka *lebo*, např.: *či to byla sv'etská (píseň) lebo nábožnd, nevím* Střelná; *volát na ňeho, chít-i ju lebo ne* Pozlovice.

c) *Souvětí s kontaktovými (stykovými) větami (neutralizace vztahu mezi souvětími větami)*

Některá nářeční a vůbec mluvená souvětí vznikají tak, že se k větě dodá jiná, upozorňující na závažnost obsahu první věty, vyvolaná přítomností adresáta projevu a na něho též působící. V přísudku těchto vět bývá obvykle sloveso v 2. os., a to imperativu nebo jiného tvaru vyjadřujícího apel na adresáta projevu. Tyto kontaktové věty sice někdy ztrácejí větnou platnost, v nářečí však v menší míře než v jazyce spisovném.

Pokud si takové věty plnou větnou platnost podržují, není snadné určit, jsou-li k větě s plným obsahem v poměru koordinačním, nebo subordinacním (tak je hodnotí F. Kopečný). Vztah mezi souvětími větami v takovýchto souvětích není patrně ani subordinacní (věty s plným obsahem nejsou přece „obsahem“ vět kontaktovéch, např. souvětí *Poslouchej, řeknu ti pravdu* neznamená *Poslouchej, že ti řeknu pravdu* ani *Poslouchej, abych ti řekl pravdu*) ani koordinační (nelze je připojit souřadnými spojkami). Kontaktové věty je ve velmi oslabeném vztahu k větě s plným obsahem a směřuje „ze souvětí ven“, obrací se přímo na adresáta. Můžeme říci, že vztah mezi souvětími větami je v našich souvětích neutralizován a to je též příčinou toho, že kontaktové věty může snadno ztratit větnou platnost.

Příklady s větami imperativními:

poslúchajte, to meno mŕe ide veľice známé Biskupice; *čujes* (poslouchej), *je po pŕedŕi* Kelnky; *řeknete, dibih ležeu, nebohá bih biva* Sady; *pomistete si, sú tři deti!* tamt. *počkaj, mama ta zbije!* Kunovice; *poďivaj sa, toď máš kňížečku* Sady; *nebojte sa, já ešče vidím* Pozlovice; *to je práca, myslite si!* Újezd u Viz.

Příklady s větami neimperativními:

prosím vás, nemožu dopackovat sa Sady; *vidíš, bíl bih načisto zapomněl* Újezdec; *vykřítla sem, vidíte* Podk. Lhota; *tolik sem zažila, vizete tamt.*; *ja tag bylo, myslíte* Lutonina.

d) Vztah volný

Považujeme-li intonační uzavřenost za hlavní kritérium pro vymezení věty a souvětí,⁶⁶ nemůžeme se nezmínit o souvětích, která se sice nevyskytují v učebnicích jako příklady výrazného vztahu mezi souvětými větami, která se však vyskytují v mluvených projevech a která nám mohou naznačovat poměry ve starším jazyce, kde se nerozlišovala souřadnost a pořadnost, kde se věty řadily vedle sebe bez zřetele na vzájemný vztah. U těchto vět nelze totiž tak jednoznačně vyložit, proč se k sobě obsahově přiřazují. Po formální stránce se ovšem nijak neliší od souvětí slučovacích. Po významové stránce pak zde nejde ani o koordinaci, ani o subordinaci, nýbrž o prostou juxtapozici vět s volným obsahově významovým vztahem.

Prvním typem jsou souvětí s podřadícími spojkami, které nevyjadřují vztah k „hlavní“ větě, nýbrž k větě nevyslovené, vynechané proto, že je zřejmá z konkrétní situace nebo ze sledu myšlenek mluvčího, např. *otkašlovádu sem — lesťi nemám rašené plíca* (abych zjistil, zda ...) Hluk; *a honem ju chmatili — lesťi to něži mámeňi* (aby zjistili, zda ...) Halenkov. Srov. ostatně i hovorový typ *Umaj si hlavu, jestli nemáš vši*.

Sem patří vlastně i hojně „vynechávání“ slovesa dicendi v reprodukováných projevech, např. *a tož domléť, nebudu nocovat, puđu dom* Bohuslavice n. VI. (domlel a povídá: ...). Také zde se uvozovací věta vynechává na předělu dvou promluvových rovin, protože je zřejmá ze souvislosti (srov. o tom v násl. oddíle).

Druhý typ tvoří souvětí, která mají větnou výstavbu souvětí asyndetických nebo souvětí slučovacích se spojkou *a*, aniž tu jde o významový vztah koordinační nebo o možnost některého ze vztahů subordinačních. Tato souvětí jsou vždy těsně svázána se situačním kontextem a jsou jím vyprovokována. Druhá věta je k první větě jen jakoby dodatečně přidávána, a tak vzniká větná obdoba aditivního řazení větných členů. Tato souvětí vyplývají z téměř výhradní mluvenosti nářečních projevů, z jejich časté improvizovanosti, z nedostatku formulační propracovanosti. Stavba souvětí tu nejednou ukazuje na překotnost jazykového projevu a přílišné afektivní zaujetí mluvčího. Tato souvětí mají přísně vzato jinou formu, než jaká by byla vhodná pro vyjádření daného obsahu. Několik příkladů:

Maďari máme poručené — ze Sibiřa sa doveze jenerál, a máme ho utratit Kaňovice (druhá věta je tu vlastně vložena mezi věty se vztahem obsahovým: poručili nám, abychom „utratili“ ...);

poť se zehřít — nech křičíja Kaňovice (... a nech děti křičet; nejde samozřejmě o souvětí účelové — ve spisovném jazyce by tu asi bylo *atsi*, srov. Bauer, *Vývoj*, s. 324, nářeční souvětí však není „spojeno“);

tag ráda sem ich počúvaua spívat — jag oňi pjekňe spívali Kunovice (větný přízvuk je na slově *pjekňe*, druhá věta není časová, nýbrž citově zabarvený dodatek k větě první; v podobných větách zvolacích můžeme vidět zárodek systémových vět s *jak*, vyjadřujících důvod z velké míry děje nebo vlastnosti, v nářečí tu bývá ovšem spíše *co*); *toto je můj starí — uš to máuo znat* Podolí (totiž na fotografii, na kterou mluvčí ukazuje);

uďetali šišek — tag bili modré! Karlovice (druhou větu dodal mluvčí s patrným citovým zaujetím);

⁶⁶ V cit. mluvnici Havránkové—Jedličkové se o tom praví: „Spojení vět a jejich poměr nemusí být vždy vyjádřený spojkami nebo jinými výrazy, nýbrž jsou někdy volné a označují se jen tónem, jakým věty pronášíme; v celek jsou věty spojeny jen větným přízvukem. Bývá tomu tak často v řeči mluvené, zvláště v řeči lidové“ (343).

ešče tyto práce — hrabat, to možu Klečůvka (mluvčí dodatečně udává konkrétněji, že může hrabat);

šta dávno — šag uš poledne! Kašava („soudím tak podle toho, že už je poledne“);

dědčeg dibi bili — raňila ih mrtvica, minulo rog v ledne Polichno (mluvčí chtěl říci: Kdyby byl na živu dědeček, ten by vám mnoho pověděl, ale ...).

Výrazným příkladem souvětí výstavby našeho typu je případ „úryvkovitě“ mluvy: *a tos to sa také motovídlo zsvíjalo a ty kbečka, to dycky bylo kbečko, praviło sa šesedát, no šest tých kop* Újezd u Viz.

Asyndetická souvětí jsou v těchto případech výrazem nedostatku významového vztahu mezi souvětími, totiž výrazem formálního přiřazování vět souvisících spolu volněji. Přejít od těchto souvětí k souřadným souvětím slučovacím tvoří některé věty připojené spojkou *a*. Protože však lze u většiny těchto souvětí soudit aspoň na chronologický postup dějů, lze tato souvětí řadit vcelku k souvětím slučovacím (popř. někdy k odporovacím, proniká-li odporovací vztah).

e) *Křížení výpovědi (souvětí s vloženými větami)*

Často se v mluvených projevech vyskytují souvětí s vloženými větami. Vložené věty sice jsou v souladu s obsahem věty (souvětí), do níž jsou vloženy, avšak jsou formálně od věty (souvětí) odděleny, jsou zcela autonomní: mají svou vlastní intonaci, popř. též vlastní tempo řeči, nemají žádné výrazové prostředky, které by je se sousední větou nějak spojovaly. Vyjadřují obvykle nějakou okolnost, poukazují jakoby mimochodem na nějaký známý nebo neznámý fakt, rozvíjejí nějaký větný člen, komentují vlastní výpověď nebo chtějí na posluchače působit emocionálně. V souvětích vzniklých z tohoto vkládání vět se tak vlastně kříží dvě formálně samostatné výpovědi.⁶⁷ Příklady:

sem zavolál — šag už je mrtvý — bratranca, také je tesař Rudice; fčil — gde sa vezne, tu sa vezne — chlapec přede mňú Hor. Němčí; ten dtuh zaplata — prf sa dało špórovat — fšeckym zme ešče pomohli Jasenná; a navečer — bylo šero — a jelo ich povíc Lužná; moja matka — šag us sú na pravde boží — pravila ... Vlach. Lhota; tá skala — a tos smrđ by na vás pohlédla — tak sa třepotala zimú Újezd u Viz.

Někdy se vkládají i věty kontaktové: *chudinka nebohá — možete myslet — užezad nohy, co to byla za hrúza!* Vítová.

2. Souvětí hypotakticky spojené

Vedle parataktického vyjadřování obsahově významových vztahů (i subordinálních) spojují se věty v souvětí i hypotakticky, totiž spojkami a spojkovými výrazy hodnocenými jako hypotaktické: těch se v nářečí zpravidla neužívá pro vyjádření vztahů koordinačních (jako např. u nepravých vět vztažných v psaných stylech spisovného jazyka). Hypotakticky se ve východomoravských nářečích vyjadřují tyto vztahy: obsahový, časový, podmínkový, účinkový a následkový, příčinný nebo vysvětlovací, účelový a záměrový, přípustkový, záměny děje, výjimečný, zřetelový, srovnávací; přívlastkový, podmětový, předmětový, místní, měrový; individuálně aplikační (srov. pozn. 77).

a) *Vztah obsahový*

Vedlejší věta vyjadřuje obsah přísudkové činnosti věty hlavní. Patří sem i tzv. nepřímá řeč — o ní však bude souhrnně pojednáno v příštím oddíle. Je nutno roz-

⁶⁷ Srov. F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, s. 285.

lišovat, zda je obsahová věta rázu oznamovacího, příkazovacího, nebo dotazovacího.

1. Obsahové věty oznamovací. Mají nejčastěji spojku *že* jako ve spisovné češtině: *oni nev'edeli nic, že je mír* Lutonina (obsahová věta předmětová); *to us sa něni možná počítat, že je mladí* Kaňovice (obsahová věta podmětová); *za chvíli mňa přistíhli, že dřimu* Luhačovice (obsahová věta doplňková); *on tag dělá doma, že ráno stane, kafe on nei, než mléko* Lutonina (obsahová věta příslovečná); *už nemňel obaví, že přide noha prič* Polichno (obsahová věta přívlastková).

Některé z těchto vět splývají významově s větami příčinnými a oba druhy pak nelze přísně odlišit, např.: *us sa bóim, že sa velice potľču* Podk. Lhota; *decka byty, že zdrapili* (chytili) *zemák* Všemina.

Z důvodů kontextového členění v hierarchii souvětí bývá věta s *že* na začátku souvětí, obvykle však nikoli věta blízká typu příčinnému. Příklady: *že bíl nemocní, to sem vjedeľa* Luhačovice; *že su telefonista, sem zapřel* Haluzice.

Jiné oznamovací věty obsahové jsou připojeny spojkou *jak*. Tato spojka, původně tázací zájmenné příslovce, uvozuje věty, které vyjadřují nejen prostý obsah věty hlavní, nýbrž které též zároveň zdůrazňují průběh, jakost popisovaného děje (stavu) věty vedlejší. V hlavní větě bývá sloveso chápání nebo smyslového vnímání:

dybyste v'edeli, jak sem sa nažila! Podk. Lhota; *já bych ti je přila videt, jak ti řvali!* Lutonina; *pamatovala, jag na Mlaco've byty aj s kašú* Prštné; vedle těchto vět předmětových je podobný typ podmětový: *to bylo hrozne, jak pršaťo!* Bohuslavice u Gottw.

Obsahové věty oznamovací s původním kondicionálem s *a-* mají významový odstín nejistoty, pochybování, rozvažování: *myslete si, abyh já na toho koňa vyskočil* Doubravy; většinou se takové věty vyskytují po hlavní větě záporné: *já tom nev'etím, aby sa člov'eg na m'esidz dostál* Všemina; *ešče sem nečuľa, aby sa za deti platilo* Lutonina; — *prf tady nebyťo, aby sa tag naparádľi* Ublo; *prvej nebilo, abi jěl do nemocnice* Vrbětice; *to něni, aby sa řekťo, že stejno mľuvíja* Březnice.

Řidčeji lze zaslechnout věty s obsahovou spojkou *co*:

pamatuju to, co zme svitili takýma svitidlami Újezd u Viz.; *pamatuju, co evandeliči nesm'eli řect slova* Lutonina; *sa treľi, co člov'eg je ostúžený neviňe tamt.*; *dybyste slovo řekťa, co nesmí tamt.*; s kondicionálem: *nepamatuju, co by tu kožušňig býť* Hor. Lideč. (Všechny případy.)

Tyto doklady upomínají na staročeské případy typu *pomni potom, co máš zlé za zlé a dobré za dobré mieti* (Gebauer, *Hist. mluv. IV.*, s. 258). Některé z nářečních dokladů vylučují prostou příležitostnou záměnu *co* — *jak*, které se jinak namnoze vyskytují vedle sebe (srov. např. ve větách časových nebo vztažných přívlastkových).

2. Obsahové věty příkazovací. Je-li obsahová věta příkazovací, klade se spojka *aby*:

nechtěl sem, aby to sv'et (lidé) viděl Lutonina; *a synka sem poručila, aby ho opatrovali tam jako školáka* Vizovice (poručila jsem, aby synka ...) (obsahové věty předmětové);

patřilo, aby si býť trošku oddechť Hrobice; *to bylo velice nutné, aby býval dochtor přijěl* Vlach. Lhota (obsahové věty podmětové).

Ojedinelý je doklad s *dyby*: *m'eta sem myšľenku, dybys s nama jěl* Lutonina. Spojka *dyby* v obsahové větě přívlastkové zmírňuje příkaz v prosbu.

Někdy se k větám s *aby* navíc přenáší *že* z oznamovacích vět, např.: *tá chtěla, že abi z ní po smrti žebra vitahli* Kladná-Žilín; *posťali, že aby šěl žat* Trnava (vlastně: poslali vzkaz, aby ...).

3. Obsahové věty dotazovací. Stejnou větňou formu jako ve spisovné češtině mají tázací věty doplňovací. Vedlejší věty jsou připojeny původními tázacími zájmennými adverbii nebo adjektivy:

já bych to chtěla vjedit, co bude na svete Lutonina; pod' ukazad im, jaké to ime Podk. Lhota; fěil mi ukašte, či je buben? Lutonina; to sa neptajte, jak ti advokáté dřeli tamt. (obsahové věty předmětové).

Zato dotazovací věty zjišťovací mají na rozdíl od obecné a hovorové češtiny částice *či* nebo *-i* (= *li*). Obou těchto částic se užívá i tehdy, jde-li o otázku vylučovací. Příklady:

nevím, či to dozraje Střelná; je na rozmysli, či nechat si ti koňe, či fstúpid za pána Vlach. Lhota; a nevím, či m'ěl přiid dom lebo co to bylo Lužná;

já nevím, nemá-i přez osndesát Všemina; nepočuila, je-i to f pravde Komárov; na to sa nehledí, je-i evandelik lebo katolik Jasenná.

Částice *lesti* odpovídá funkci hovorovému *jes(t)li*: *chcu videt, lesti co umíš Loučka; nevím, lesti bi tu bíl negdo starší Újezdec.*

Před některými dotazovacími větami zjišťovacími stává ještě *že*, které tu je kontaminací se spojkou *že* vět oznamovacích: *ona mñe napsala, že přej lesti nechcu přjet za nů Bohuslavice n. Vl.; přišel, že lesti by nešla tam stúžit Březnice.*

Obsahová souvětí s *že lesti* — které jinak interpretovat nelze — jsou důkazem toho, že i konstrukce s *že aby*, např. *přišel, že abych šel g hospodári s koňma* (Klečůvka), vyjadřují vztah obsahový, ovšem s vedlejší větou žádací, nikoli vztah účelový. Po stránce formální tato souvětí, jako ostatně téměř všechna příkazovací souvětí obsahová, splývají se souvětími účelovými.

Ze syntaktických výkladů M. Grepla, ke konci r. 1969 ještě nepublikovaných, vyplývá, že *že* je vlastně univerzální obecně podřadící spojka hovorového jazyka a že se v syntaktickém systému stává pouze signálem hypotaxe, který lze popřípadě specifikovat dalšími prostředky (*že abychom, že jestli ...*). Takový výklad se může opřít i o stav v našem dialektu. Pokud zde „nadměrné“ *že* vykládáme jako výsledek kontaminace (s *že* z projevů reprodukováných, oznamovacích), pak proto, že jednotně pro popisovaný dialekt vysvětluje tento výklad jak *že* spojkové, tak i *že* pro označení cizího mínění (spis. *prý*), mezi nimiž není příkrý rozdíl. Stěží lze různé vykládat *že* v případě jako *Přišel, že abych s ním šel na hody a že* v dokladu *Přišel že na hody* (tj. „přišel a říkal, že přišel na hody“).

Shrnutí. V oznamovacích větách obsahových stávají spojky *že, jak, aby* (častěji než ve spisovné češtině), *co* (na rozdíl od spisovné češtiny). V příkazovacích větách obsahových lze zachytit spojky *aby*, ojedinele *dyby* a též *že aby*. Dotazovací věty zjišťovací mají částice *či* a *-i* (druhá je příklonná za první slovo ve větě); vedle *lesti* bývá též *že lesti*.

b) Vztah časový⁶⁸

1. Vedlejší věty vyjadřující prosté časové zařazení hlavního děje (odpovídající na otázku *kdy?*)

Nejčastěji se vyskytují věty uvozené spojkou *jak*. Je s ní spjat buď odstín rychlého (aspoň relativně) sledu děje věty řídící za dějem věty vedlejší, nebo odstín bezprostředního začátku děje věty řídící za dějem věty vedlejší. Příklady:

jak sa zdvich, začalo to skýpat Hošťálková; jag i minúto padesád rokú, krepírovala (churavěla) Hvozdná; jak čúil, že kulky kvikajú, že nemože vydržat Březůvky.

V řídící větě bývají zhusta příslovce *hned, už, tož*: *jak přišla povodeň, bylo hned*

⁶⁸ Při charakteristice typů se řídíme výklady J. Bauera, *Časové souvětí*, sb. Rodné zemi, Brno 1958, s. 236–239.

f chalupáh voda Kudlov; fčil jag neco, už g dochtorovi mosím Kvítkovice; jag došli do síňe, toš ten hrotek (nádobna na mléko) pádz í pod nohi Podolí.

Vzácněji spojuje *jak* děje současné (současnost tu ovšem neznamená přesnou časovou totožnost dějů). Poslední doklad má významový odstín podmínkový, děj je totiž přítomný:

jag m'ela umřít, toš taková baňa přeletela přes tú chalupu Lhota u Vs.; stará, jak sa dala rodít, nechlela aňi přestat Vlčková (s vytčeným podmětem); jak sú mráze, dýchad nemožu Lidečko.

Při současnosti dějů se užívá především spojky *dyž* (spis. *když*). Také z těchto souvětí mají některá blízko k podmínkovým.⁶⁹ Například:

na šíffe (na lodi) díz zme bíli, toz zme sa naspívali! Hluk; díš to břeská, tož idu a zatahnu Sady; díš sme tú túrkiň olupovali, tedová sa ňe ptali Újezdec; spívalo se, dyš se nosilo idlo na stůl Fryšták.

Současné trvání děje věty hlavní a vedlejší — na závalu tu není ani případné užití tzv. prézentu historického — vyjadřuje spojka *co* (spis. *zatímco*). Proti spisovnému *zatímco* zde nikdy neproniká doprovodný odstín odporovací. Příklady:

co ti m'eli útohu, to ti v'etši sa učili Loučka; co vám to povídáme, on přešel Hřiv. Újezd; co vám to říkám, f tem momente to bylo Bohuslavice u Gottw. (znamená: když jsem to říkal, ...; vám je dativ citový).

Ojedinele, patrně kontaminací s *jak*, užívá se spojky *dyž* pro vyjádření předčasnosti dějů, jak se jí běžně užívá v hovorové češtině: *on dyš potem sa ožěhl, šel do Zlína na prácu Hvozdná.*

Věty se spojkou *co* (odpovídá spis. *jakmile, sotvaže, jen co*) vyjadřují kromě současného děje také děj předčasný.⁷⁰ Příklady:

*co ráno zvonilo, us sem dávata chlép s peci Val. Polanka; co si to pronajál, tak sa mu zlíbila jakási baba a fšeko prič! Komárov; ale co jedna válka byla, tú nepamatuju, jag menovali Březnice; od jara, co zlézl sňich, zme ho nevideli Újezdec (tento doklad už tvoří přechod k větám typu *od té doby, co*, viz dále).*

Výraznější je podobný souvětí typ s *co* *enom* nebo *enom co*: *postavil mu zvonec přet chalupu, co enom vyšel ven Loučka; já enom co pohlidnu, tož už vim Březnice (jediné doklady). Vyjadřuje rychlý počátek děje.*

Rídke jsou doklady se spojkou *co* při ději následném: *práv'e zme sa poroschođili, co ste přišel Vítová (znamená: právě jsme se „porozcházelí“, když tu jste přišel); lóňi to bilo v únoře, co to dali Újezdec (přechází v současnost).*

Následnost se v nářečí vyjadřuje spojkou *než* (srovnávací *než* v nářečí není, na jeho místě je *jak*). Někdy děj hlavní věty nastupuje již za trvání děje věty vedlejší a tyto věty pak mají blízko k časovým větám vymežujícím trvání děje věty řídící. Příklady: *nes sa obleči, us sú celi unaveňi Raková; než já sa obleču, mosím í pomáhat Hvozdná; a než poobjedvali, už bila utopená Biskupice; mluv, než ta liščim Vlčková (smyslem blízké souvětí vylučovacímu: *mluv, nebo tě uhodím!*).*

Předčasnost v budoucnosti se vyjadřuje spojkami *jak* a *dyž*: *jak každém pupeg otpadne, už ho dáš pryč Lutonina; díž mňa uvidíš, hneď volaj! Uh. Brod. Přechod k vztahu podmínkovému je zde plynulý.*

Jen zřídka, soudíme teprve vlivem spisovného jazyka, je děj v budoucnosti před-

⁶⁹ O dvojmém historickém původu vět s *když* píše J. Bauer, *Vývoj*, s. 239, 240. Podle toho by naše věty s *když* měly častěji obecnou platnost, nevztahovaly by se na určitý reálný děj.

⁷⁰ Rozšíření *co* do funkce časové spojky považuje J. Bauer v cit. *Vývoji* (s. 224) za pozdní novotu.

časný uvozen spojkou *až*: *as sem přivede, tož ho vypořádám* Vizovice; *aš ti vyrostú, budež enom poručát* Vlachovice; *šag aš tam budete, potom poznáte* Sady.

Věty s *až* vyjadřují v některých souvětích vymezení začátku děje věty hlavní. (Na rozdíl od spojky *co* odpovídají na otázku *kdy?*, nikoli *odkdy?*) V hlavní větě stávají zhusta příslovečné výrazy, *až* zde ještě nese zbytky slovního významu: *teprve až*.
Příklady:

as sme přešli hračicu, potom ti dobitki stíchui Hluk; *as si napracovali, tož mňeli* Sady; *aš tékla čistá voda s toho, tož uš to bylo uprané* Březnice.

Časový vztah, zejména rychlý sled dvou dějů, vyjadřuje se nejednou dvojitými příslovečnými výrazy. *ledvá* je příslovec: vyskytuje se samostatně se slovním významem (srov. doklad *jako ledvá okřili, jak to suněčko začavo hřít* Hluk), v souvětích je vždy doprovázeno příslovci v druhé větě. Totéž platí i o slově *sotva*, to však je třeba považovat za interdialektické. Příklady:

ledvá do izby vlézl, us sa ňe viškérál (vysmíval) Polichno; *sotva udrhnu dlášku* (podlahu), *uš po ňi đecka dupí* Slavkov; *ešče sen neseděl dobře, on ňe ti koňiska strčil hnet* Kaňovice; *vistrčí enom huavu a hned ho uderí* Sady.

Jindy se nářečí spokojuje s příslovcem času jen v jedné souvětě větě. Tato souvětí se už blíží významové koordinaci, např. *došli zme k ňim, už dođeđvali* Hluk.

Časový vztah lze též vyjádřit větami vztažnými: *gdí doidem, tehđá doidem* Hluk. Shrnutí. Základní časovou spojkou je *jak* (proti spisovné spojce *když*). Někdy však i tato spojka mívá průvodný odstín podmínkový. Spojka *dyž* — možno říci — je časově podmínková. Spojky *až* se neuzívá u dějů budoucích; na jejím místě stávají v tomto významu spojky *jak* a *dyž*, často ovšem s doprovodným odstínem podmínkovým. Zato slouží spojka *až* k vyjádření časového vztahu při dějích minulých. Následnost se v nářečí vyjadřuje prostým *než*, nestává tu *dříve než*. Poměrně víc než ve spisovném jazyce se funkčně využívá jednoduché spojky *co*. Rychlý sled dějů se vyjadřuje především dvojitými příslovečnými výrazy (např. *zas stóí sa, zas cůfnú* Kostelec u Gottw.) a gramatickou parataxi. Jediné spojky *dyž* se nevyužívá pro vyjádření časových vztahů druhého typu (viz dále), ovšem např. spojky *jak* a *co*, i když jsou u obou typů, jsou pokaždé jiného původu.

2. Vedlejší věty vymezující dobu průběhu hlavního děje (odpovídající na otázku *jak dlouho?*)

Celou dobu trvání vystihuje spojka *dokád*, řidčeji *pokád*. Příklady: *dokád člov'eg može, je dobře* Hrobice; *dokád já žít, ňidz nedostaneš!* Sehradice; — *pokád ňa to nepáli, začne sa ochlůňat* (lísat se) Dol. Lhota; *napást sen sa toho, pokád to bilo menší* Hrádek.

Začátek děje věty řídící vyjadřuje časová věta se spojkou *co* (vlastně: *od té doby, co...*):

sedn rokú je, co sem onemocheta Vítová; *pamatuju, co začít byt petrolin, toš takýma malččkými lampičkami* (svítivali) Újezd u Viz.; *co sem umňeua promuvit, tož us sem šua* Kunovice.

Jindy stává spojkové *co* na místě vztažného výrazu *v té době, co*. Tato souvětí vyjadřují současnost jako souvětí s *když*, avšak v obráceném časovém vztahu. Poslední z těchto souvětí vyjadřuje navíc ještě trvání děje (*po tu dobu, co*):

byla sem cěrka, co to vykládali Jasenná; *m'él sem pú roku, co mi rodičé odemřeli* Lukov; *postůchali mňe, co sem tak p'ekně spívata* Návojná.

Význam *od té doby, co* má zřídka i spojka *jak*. Ojediněle mají tato souvětí v hlavní větě výraz *od té doby*. Doklady:

uš jak tú nohu mám zlámanú, sem nebyla ňigde Jasenná; *uš myslím p'edadvaced rokú bude, jak otopčívá* Val. Polanka; *hňevy sú ot téj doby, jak sem přišla* Lidečko.

Konečnou mez děje věty řídicí vyjadřují věty se spojkou *až*. Tyto věty se vyskytují v hovorové češtině, ve vlastním jazyce spisovném se zčásti dává přednost větám s *dokud ne*. Proti obdobným případům spisovným tu valnou většinou neproniká významový odstín účinkový, až snad na poslední příklad:

řčil se s tím nehodí řídzt delat, až to trochu vyschne Bohuslavice u Gottw.; *bosky sem chodívál, as sňeh namélt Lidečko; ležál, až mu to přešlo* Všemina.

Jindy určují míru trvání děje věty řídicí věty se spojkou *než*. Mezi větami s *než* a větami s *až* je malý významový odstín. Věty s *až* mají proti větám s *než* citový odstín větší bezprostřednosti, ba překvapení (*až = teprve až*). Věty v souvětí s *až* jsou samostatnější (srov. *Neměl jsem dovolenou. Až jsem vyšel z nemocnice!*), některé z nich by mohly stát samostatně. Souvětí s *než* je sevřenější; tato souvětí se vyskytují řídicími a není vyloučeno, že vznikla teprve pod vlivem spisovného jazyka. Příklady:

vyjeđa na vrch, ten můj kůň nečekál, než já mu tú krůšku odepnu, a tamten pryč, enom aby zmizél stamocát Březůvky; *ze štrnázd dňi to trvalo, nes se zesilíl patahijón* Svárov.

Shrnutí. V užívání spojek *dokád, pokád* (bez významového nebo jiného rozdílu) se nářečí shoduje se spisovným jazykem, kde je ovšem podoba *dokud, pokud*, druhá s knižním zabarvením. Obdobou prostého *co* u časových vět prvního typu je u vět vymezujících trvání děje též spojka *co* bez „opěrných“ výrazů *od té doby, ..., po tu dobu, ..., v té době, ...* Kromě spojek *dokád, pokád* užívá se všech spojek z časových vět druhého typu i pro vyjádření prostého časového zařazení.

c) Vztah podmínkový

Je nutno rozlišovat vztah podmínky reálné, vyjadřovaný obvykle indikativem, a vztah podmínky ireálné, vyjadřovaný obvykle kondicionálem.

1. Vztah podmínky reálné. Ve vedlejších větách vyjadřujících podmínku reálnou je nejhojnější spojka *dyž*. Z valné části souvětí tohoto typu je patrné, jak těsně souvisí jejich podmínkový význam s časovým: namnoze nelze oba tyto souvěté typy od sebe spolehlivě rozeznat. Příklady:

neš to dobře nečuju, diš tak potichučki vikuádá Bílovice; *dá rukám neco v'edět, tú konvu dyž rozhúpe* Ostrata; *dyž neco chybovalo, také k ňem žádný nešél* Bratřejov; *tam diž zastřelíl čtověka, žádní se po ňem nedrápál* Karlovice.

Téměř stejně často má podmínkovou funkci spojka *jak*. I tu je u některých vět zřejmá jejich souvislost s větami časovými. Například:

jak to nem'elo rúzenca, toš tá d'ivížena m'ela na to právo Držková; *jač neco povíte, tož vám prisvječím* Polichno; *to je zlé, jač nevidíte, nebojte sa!* Polichno; *já vám ty cepy ukážu, jač budete chtet* Val. Polanka.

Podmínkový význam má dále spojka *lesti*, nářeční to hlásková obdoba hovorového *jes(t)li*: *lesti na to ešče neco nepříde, tož úroda bude!* Jasenná; *až lesti byl čistý vzduch, ídem tam* Doubravy; *lesti ím tam co povíme, je zle* Halenkovice.

Pro nářečí je charakteristická podmínková příklonná spojka *-i*, která odpovídá spisovnému *-li*: *bude-i třeba, musíme sa nedat* Halenkov; *máte-i mlíko, tož ho omývajte smetanú* Lutonina; *m'et-i sem peňíze, zaplatíl sem* Lidečko.

S časovým významem souvisí i ojedinělý podmínkový význam spojky *co*: *to mosí byl učeneč, co to přečte s kameňa* Loučka (podmínkový charakter *co* vyplývá ze silného zdůraznění slova *učeneč*; nejde o *co* ani vztažné, ani účinkové). O naši interpretaci není třeba pochybovat, ale může jít o výjimečné, individuální řešení.

Některá ze spojkových souvětí podmínkových mají citové zabarvení lhostejnosti nebo nevědomosti mluvčího, např. *bylo-i co, bylo, nebylo-i, nebylo* Hrobice.

Ojedinele bývá podmínkový vztah vyjádřen zdánlivě formou souvětí vztažného: *gdo šel vedle hory, bylo tam ticho* Halenkov (jestli šel někdo ...); *gdo by m'ěl aj tú horu (les), je dodáfka s teho* Jasenná (jestliže někdo má les, ...). Jde vlastně o souvětí asyndetické.

Spojky podmínkových vět reálných se ojedinele objeví též u vět vyjadřujících podmínku ireálnou, např. *jak sme jeli tam, toz zme mohli šťastní bit Sady; dys sen nechťel, to by mňa zastřelili* Huslenky; *jak to neokonáš, mohł biz ešče o hlavu přit* Vlachovice.

Shrnutí. Pro vyjádření podmínkového vztahu reálného se zčásti užívá týchž spojek jako pro vyjádření prostého časového zařazení (*dyž, jak*) a spojky *co* (zřídka). Dále mají podmínkový význam spojky *lesti* a *-i*. Velmi různorodé je vyjadřování podmínkového vztahu mluvnickou parataxi, jak jsme ukázali výše (s. 66).

Východomoravské spojky *jak* a *dyž* jsou v mnoha případech výrazovým prostředkem vztahu jak časového, tak podmínkového. Mnohovýznamovost spojek je ostatně pro nářečí příznačná (tak *jak* mívá ještě nadto význam přípustkový a srovnávací, *dyž* význam příčinný). V našem případě však lze míti spíše za to, že ani po stránce významové lokální nářečí ve shora uvedených případech užití spojek *jak* a *dyž* mezi významem časovým a podmínkovým nerozlišuje a že „podmínka“ tu potom vyplývá ze sémantiky vedlejší věty, totiž z opakování nebo z obecné, neaktuální platnosti děje věty vedlejší.⁷¹

V jiných případech — to platí zejména pro spojku *jak*, znamená-li prosté časové zařazení hlavního děje — mají spojky *jak* a *když* sice jednoznačný význam časový, nebo podmínkový, avšak jen na pozadí jednoznačných spojek časových nebo podmínkových. To samozřejmě není v rozporu s tím, že historicky se některé z těchto významů vyvinuly z významu základního — časového. Důsledná a jednoznačná klasifikace těchto souvětí není snadná, protože není snadné postihnout jednoznačně myšlenkový obsah těchto vztahů. Spolehlivou interpretační pomůckou je zde jedině kontext.

2. Vztah podmínky ireálné. Vyjadřuje se spojkou *dyby* (odpovídá spis. *kdyby*, původem je to kondicionál s *kdy-*). Např.:

dyby byl boží sůt, kolig roku by mosěl byt! Lutonina; *dybyh ju nebýł přeněst, tož by spała s ním tamt.*; *baže je to málo, dyby si m'ěl šecko kupovat* Prštné; *nebýł byh dostál potpory, dybyh m'ěl neco* Vlach. Lhota.

Mezi těmito větami je výrazný typ záporných jmenných vět ve významu „kdyby nebylo“:

dyby ne Zálešáka, my byzme byli mrtvi Jasenná; *dyby né toho, toš tento komedz je f téj vođe* Bohuslavice u Gottw.

Zřídka se objeví vedle kondicionálu spojka *dyž*: *dyž byste dostál chudř g idlu, tož možete, ale enom vodu* Kostelec u Gottw.; *já byh utěkl, dyž by vás fšecky trýžňili* Lutonina.

Už jen vzácně lze zachytit v podmínkové větě konstrukci *stahli* + infinitiv (vlastně: stihli jste to říci ap.; a snad kontaminací podle slova *sta*, viz u Machka,

⁷¹ Časový význam našich spojek přecházel často v podmínkový, např. *když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají* = v té době, kdy ptáčka lapají (kdy?) × za těch okolností, že ptáčka lapají (podmínka); srov. F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II, Skladba*, Praha 1951, s. 706. O spoje *jak* Trávníček praví, že vznikla z platnosti příslovečné (= *jakým způsobem*) a že se jí užívá proto, že věty s ní jsou od původu citové otázky.

O souvislosti podmínkových a časových vět viz též J. Bauer, *Vývoj*, s. 314.

s. 573): *stahli ste to řéct chvílu spješ, bilo dobre* Slavkov; *stahli lapjet doma, nemoselo to bit* Hor. Němčí.

O spojkách vět reálných v souvětích s podmínkou ireálnou viz výše.

Některá podmínková souvětí vyjadřují, že děj věty hlavní vstoupí v platnost beze zření k podmínce vyjádřené ve vedlejší větě. Souvětí s tímto významovým odstínem jsou citově zabarvena:

mu sa musí zasnút, dyby jag bylo! Držková; *taťinku, váz mosím vyléčit, dyby co bylo!* Lutonina; *dybyste jaký hlad m'ěli, toš tým d'etom byste dali posledňi* Franc. Lhota; *dibi po smrti, mosí ju dověst!* Hřiv. Újezd.

Některá podmínková souvětí vyjadřují, že by se děj hlavní věty uskutečnil, i kdyby se podmínka uvedená ve větě vedlejší nesplnila; jsou citově zabarvena. Protože tato souvětí mají pro vyjádření vztahu i v nářečí zvláštní výrazový prostředek, totiž *aj dyby* nebo *dyby aj*, bylo by je možno uvést jako samostatný typ. Jejich frekvence v nářečí není příliš vysoká:

aj d'ibih aj to chtěl, šak to bih vám řidz nepomohl Kaňovice; *aj dyby sa pohyboval, býť by pryč!* Smolina; *léky nepomáhajú, aj dybyh jaké vzál!* tamt.; *já sa nebóim žádneho, dyby aj nešelál* Podk. Lhota.

Shrnutí. Mezi větami ireálnými je výrazný typ s *dyby* (též samotné *dyby ne*) a typ *stahli* + infinitiv (patrně však jen v jižní části oblasti). Kontaminací se zde objevují i spojky podmínkového vztahu reálného. Spisovnému *i kdyby* odpovídá nářeční *aj dyby* nebo *dyby aj*. Slovosledné možnosti tu naznačují, že asi ještě nepůjde o ustálený spojkový výraz. Proto jej neřadíme do souvislostí vztahu přípustkového.

d) Vztah účinku a následku

Vztah účinku a následku se vyjadřuje nejčastěji spojkou *že*:

tú chodbu téklo, že to enom přešupovalo přes ten prach Polichno; *přišel na ňe strach, že jedna před druhú nemošla do domu* f'kročít Divnice.

Výjimečně byla zaznamenána účinková věta před větou hlavní: *já nevím, že sem byla živá, enom vodu sem pila* Podk. Lhota. Je to ovšem doklad nejistý.

V hlavní větě stává nezřídka příslovce *tak* nebo příslovce míry nebo jiné odkazovací slovo:

tag ležmem leží, že i mosi dávad misu Sady; *tolig ih ostalo, že nebylo možné, aby dozrály* Kostelec u Gottw.; *takové zimy byly, že to enom praščalo* Liptál.

Výjimečně bývá *tak* ve vedlejší větě, ale nespojuje se v spojkou *takže*. Předpokládáné *takže* se nevyskytuje ani v projevech interdialektických. Příklad: *v desátú hodinu strhňa sa ten vjetr, koňe začali f'ikat a hřkat, tag že zme ve strachu dojeli sem* Divnice (asi spíše: *taktak*).

Daleko řidčeji se v těchto souvětích vyskytá spojka *až*: *máme pokoj, až mne to bolí* Želechovice; *zapírali a mlatu dostali, až ostali ležat* Podk. Lhota.

Účinková jsou též některá souvětí se spojkou *co*: *cesta byla akorát, co ty saňe tam vlezty* Kašava (cesta byla právě tak velká, že se na ni ...); *maminka mlčky, co žádný nev'eděl, dali skybečku* Držková (...), takže nikdo nevěděl).

Tyto věty jsou původem vztažné (*byla to právě cesta, co se na ni vlezly saně; maminka mlčky dala skývečku, co o ní nikdo nevěděl*). V popisovaném nářečí se totiž nemusí klást ve vedlejší větě anaforické zájmeno. Kromě toho aspoň v prvním dokladě ukazuje na vztažnou povahu vedlejší věty anaforické příslovce *tam*.

Také některé z vět s *co* + kondicionál mohli bychom pokládat za účinkové. Nelze je však spolehlivě odlišit od obsahových nebo účelových. Např.:

dyby už rači bylo, co by si šla sednúť negde na trávník Všemina; *ešče bych ráda viděla,*

co bych sama si mohla posloužit Podk. Lhota (výrazná syntaktická homonymie: 1. ..., takže bych si mohla posloužit, 2. ..., abych si mohla posloužit).

Rozmanité významové odstíny mají věty s *aby* (s původním kondicionálem s *a-*). Někdy vyjadřují potenciální účinek plynoucí z míry děje věty řídicí:

peněz nebylo, aby si to člověk zehnal Všemina (peněz nebylo tolik, aby ... nebo peněz nebylo, takže si to člověk nesehnal); *toho masa něki, aby sa ho natápál* (najedl) Fryšták (není masa tolik, že by ...); *tam řídž nestratili, aby to šli hledat* Biskupice (takže to nemusí hledat).

Jindy zase vyjadřují potenciální účinek plynoucí ze způsobu, z kvality děje věty řídicí nebo z vlastnosti vyjádřené větou řídicí. Tyto věty mají blízko k účelovým. Např.:

šag člov'eg dycky mosí tag delat, aby bylo zítřa Lutonina (že bude zítřa); *já nejsu žádní pídžmochr* („špatný odborník“), *abih vám moht kver spravít* Kaňovice.

Zřídka se vyjadřuje jako účinek prostá současnost dějů. Tato souvětí jsou citově zabarvena: *neobejde aňi jednič, aby nezahumorováł* Doubravy (odpovídá spis. větě *Neobejde ani jednou, aniž zažertuje*).

Byl zaznamenán i případ, kdy se větou s *aby* vyjadřovala významová koordinace. Z jediného případu však nelze vyvozovat závěry:

já sem sa přeca pohybováł mezi lepšíma lidřma, ne abych pást ofce! Lutonina.

V asyndetických souvětích bývá účinkový vztah naznačen příslovcem *tož* (v interdialektických projevech též *tak*), např. *Rozino, ty nemáz muža na vojňe, toš ty nemožež neco chłet* Lutonina. Při velké intenzitě děje bývá ve větě vyjadřující účinek nebo následek příslovce míry *tak*, např. *orál, tag hlřna od radlice odletovala* Halenkov.

Shrnutí. Účinkové a následkové spojky jsou *že* (nikoli *takže*), *až* (řidčeji), *co* (s indikativem i s kondicionálem) a *aby* (s rozmanitými odstíny).

e) Vztah příčiny nebo vysvětlení

Pro vyjádření vztahu příčinného má nářečí spojku *že*. Ta se vyskytuje především v těch případech, kde se jí užívá i ve spisovné češtině, totiž *tam*, kde má význam splývající s významem obsahovým:

mosím đekovat pánu bohu, že sa tak plancu Sady; oňi sú mrzutí sami na sebe, že nevidřija Újezdec; *to je enom, že si oťpočine* Kostelec u Gottw. (dělá to jen proto, že si odpočine); *no toš proč? Proto, že se mi s řůu dobře tančilo* Kostelec u Gottw.

Vedle toho se užívá spojky *že* i v těch souvětích příčinných, kde spisovná čeština dává přednost spojce *protože*; ta — a ještě daleko vzácnější spojka *poňevadž* — vyskytuje se jen v projevech interdialektických (jako např. *moseta sem ho vést, protože byl rozespaný* Vizovice). Příklady:

dochtor ře řídž neide dat, že mám devadesád rokú Luhačovice; *si ře zavolali do kancelářa, že obvazuju tamt.; bilo to bídné řemesto, že lidé neviplacali hotovje* Slavičtn; *a právjje že neprůđila normál, začla sa kazít* (krev) Polichno.

Velmi hojná je v příčinném významu spojka *dyž*. V souvětích však není jasně rozlišen vztah podmínkový a příčinný. Příklady:

dyž bylo tých chłapú štyřé, on si myslét, že bude na chatup'e Mladcová; *dostali to méno Vlachovice, diž on sa menováł Vlach* Vrbětice; *vy ste mu moseli cosi dat, dyž oňi se mnú jednali jag z maľovaným vajcem* Lutonina.

Zvláštní druh příčinných vět se uvozuje spojkou *co*. Vyjadřují příčinu z velké míry děje obsaženého ve vedlejší větě. Jsou citově zabarveny; *co* v nich odpovídá spisovnému *jak*. Příklady:

nemoch člov'eg z vody, co byl zesłbłý Halenkov; *z łavečky třikrát spadł čert, co bila*

Káča rostancovaná Křekov; nechtěla tam ít, co sa tag bála Bohuslavice u Gottw.; tag m'eli noški modré, co im bylo zima Všemina.

Toto co je původně vztažné zájmeno ve významu spis. *kolik, jak mnoho*. Tomu nasvědčuje i hojný výskyt *co „kolik“* ve vztažných souvětích typu *hnali, co skočid mohli* (Raková) a dále ještě v samostatných citových větách typu *co sem se naplatil úrokil!* Kostelec u Gottw.

Ojedinelý doklad s *jak* v tomto významu je asi interdialektický: *šak ty ropky poznat, jak sú usužované!* Újezdec (lze je rozoznat mezi jinými, protože jsou velmi usužované).

Odstín nejistoty má příčina vyjadřovaná spojkou *aby* (pův. kond. s a-): *raňilo ho, ne abi třeba bil opilí* Raková (ne proto, že snad byl opilý).

Výrazně vyjadřuje příčinný nebo vysvětlovací vztah východomoravská spojka *lebo*, odpovídající spisovné knižní spojce *neboť*. Užívá se jí často i ve funkci navazovací (na začátku souvětí nebo první věty). Příklady:

otřšivavid nás, lebo zme plňi fši Kudlov; *v jednéj hospođe zme sa poschoďili, lebo zme to porostřikáné m'eli* Franc. Lhota;

... *Lebo já sem prf potporovala pěču* Študlov; ... *Lebo co dočkáme na sv'ete, pámbu ví* Všemina.⁷²

Shrnutí. Proti hovorové češtině se užívá spojky *že* nadměrně; s hovorovou, nikoli však s vlastní spisovnou češtinou má nářečí příčinnou spojku *dyž*, významově však nepřilíží jednoznačnou. Spojka *co* ve speciálním odstínu odpovídá spisovné spojce *jak*. Spisovná knižní spojka *neboť* má nářeční (tj. živou!) obdobu *lebo* (v lašské oblasti potom *bo*). Spojka *aby* dodává vyjádření odstínu nejistoty.

f) Vztah účelu a záměru

Vedlejší věty vyjadřující účel, cíl jsou v nářečí podobně jako ve spisovné češtině připojeny spojkou *aby* (původně kondicionál s a-). Příklady:

já skrz muchi (zavírám okno), *abi muchi sem neleteli* Biskupice; *to mosět p'ekně dávat pozor, aby to utrefil umočit* Újezd u Viz.; *nechoď nigde, aby ta nezebrali* Deštná; *abiz nemosět klečat, sedňi si tam* Luhačovice.

Stejně často (v řeči starší generace) a se stejným významem se s kondicionálem pojí spojka *co*. Strukturní vztahy neukazují ještě na to, že by *co* + kondicionálová částice tvořily už jednotku podobnou dnešní spojce *aby* (nepíšeme např. zatím *žeby*, popřip. *takžeby*). Příklady:

ešče im dát pešes, aspoň šestku, co by si vyhandlili namletej múky Podk. Lhota; *tluču ti tam hřebík, co by sis podrala p'est* tamt.; *oňi dycky mne chteli chytit, co by mne žalovali* Lutonina; *dys ty neřeknež nigdy nič, co by on ta mohl stíhat* tamt.

Některé z těchto vět splývají s účinkovými, viz výše.

Vedlejší věty vyjadřující záměr mají spojku *že*. (Termín „vedlejší věty záměrové“ je běžný ve skladbách slovenštiny.) Příklady:

trikrát kopali, že sa něčeho dobudí Šarovy; *nésla přísadu, že bude zitra sadit* Hřiv. Újezd; *jednúc si vilěl na seno, že sa prospí* Bzová; *přinést sála na náručí, že ňe dá toho pašika* Huslenky; *tedi* (tehdy) *zme sa zešli, že budeme zabíjat* Luhačovice; *chlab jeden byl najatý, že na to okno mi to dá* Lutonina.

Často stává po záměrové spojce *že* infinitiv: *přišel partyzán, že koupit kozu* Kašava; *gdysi přijeli, že spívat* Slopné; *mám zađeuané, že neco upéct* Sady; *negďo čeká na noviny, že přeríkát* (přečíst) Sady.

⁷² Spojku *lebo* řadím k hypotaktickým podle výkladů J. Bauera, *Parataxe a hypotaxe při studiu souvětí*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, zvl. na s. 272.

Záměrová spojka *že* vznikla velmi pozdě v historickém vývoji nářečí. Je to vlastně původní spojka *že* vět obsahových. Ta se vyvíjela dvojitou cestou: jednak dala vznik částici *že* pro označení cizího vyprávění, mínění („prý“), jednak naší spojce záměrové.

Ojedinele dochází ke kontaminaci typu účelového a záměrového: *us sem si ju nechaua, že abich tu nebiua sama Sady; nechtlét upit téj gořalky, že aby sa neožhrát* Doubravy.

Shrnutí. Vedle spojky *aby*, shodné s vlastní spisovnou i hovorovou obdobou, užívá se v nářečí, zejména v řeči starší generace též spojky *co* ve spojení s kondicionálem. Vytváří se nová záměrová spojka *že*, někdy tu však stále proniká spíše původní význam obsahový.

g) Vztah přípustky

Vztah přípustky se v nářečí vyjadřuje vlastně jen jedinou skutečnou spojkou, a to ještě spojkou v tomto významu nevýhradní: *jak*. Příklady:

jak ste takoví, tak ste hadra! Veletiny; *jag je starí, tag je hlúpi* Těšov; *jak su starý čért, takové příšery sem neviděl* Lípa; *jak tam byly, žádná hubu neotevřely* Lutcnina.

Nikoli na celé oblasti, nýbrž jen na jihu při slovenských hranicích lze ještě zachytit přípustkové souvětí s *bár*, *bárs*:

ěšče to nenašéu, bár uš tam barcuje píu hođini Hor. Němčí; *je velice šikovní, bár je mauí* Bystrice p. Lop.; *pojedeme do Brodu, bár bude pršat* Slavkov; *bár sem sa vézla, přece su ustátá* (unavena) Korytná; *bárz biuo jasno, ... Dol. Němčí*.⁷³

Obvyklým prostředkem vyjádření přípustkového vztahu je také příslovce *třeba*, *třebas* v souvětí odporovacím: *třeba su stará, ale já se na to dycky ráda podívnu* Seninka; *třeba mám barág rostrhaní, já tu nepůjdu* Svárov; *třebaz on bíl přití z vojni, ale chtěl mňet svađbu veselú* Oldřichovice (zde snad důkaz o stále ještě příslovečné povaze slova *třebas*).

Shrnutí. Přípustka se v nářečí vyjadřuje spojkou *jak*, na části území spojkou *bár*, dále příslovcem *třeba* a prostředky parataktickými. Spojka *ačkoli* nebyla zachycena ani v projevech interdialektických. Spojka *jak* v této funkci nese vždy důraz.

h) Vztah záměny děje

Vztah záměny děje, blízký vztahu odporovacímu, vyjadřuje to, že místo náležitého, očekávaného děje nastal děj jiný. V nářečí se vyjadřuje vedlejšími větami *se co* nebo významněji *místoco* (protože nářečí se vyhýbá složeným spojkám a složeným spojkovým výrazům). Tyto věty jsou vesměs podmíněny užitím modálního slovesa *mňet*:

co zme m'eli ít sem, my zme sa pustili díle Salaš; *co už m'elo byd g jaru, to byla ukru- tečná zima*. Dol. Lhota; *co bich si mjela neco kúpit, já si mosím to šetřit* Jestřabí; *místoco sa m'eli postavíd obeční byty, rači to prodali* Lhota u Vs.; *místoco ho m'eli pustid dóm, mosěl odeít* Březová u Gottw.

Ojedinelý je doklad bez modálního slovesa: *co fčil do Zlína, prf sa jezđilo do Ho- lešova* Lutonina.

i) Vztah výjímky

Vztah výjímkový se v nářečí vyjadřuje vcelku jen zřídka, a to větami s *leda*, *chyba*, *než*, *co leďvá* a *enom*:

⁷³ O spojce *bár* viz v čl. J. Stanislava, *Slovenské spojky přípustkových viet*, sb. Studie ze slovenské jazykovědy, Praha 1958, s. 105—106. Jinak, jak je z článku zřejmé, má slovenština jiný repertoár přípustkových spojek než čeština na východní Moravě; zatím ovšem nemáme přehled o stavu jak v českých, tak v slovenských nářečích.

*já sem u doctora nebyla, leda co sem m'ela rozpleščený prst Březnice;
na to něhi léku, chyba negde na púť Dol. Lhota;
my zme nemohli, než jeden z druhým sa přivítat Ostrata; vám ináďž nezbyvá, neš
krávy chytid a poprodat Dešná;
nezabije si, co ledvá na tú dodáfkú Březnice;
zdravá su zas, enom díbih viděta na oči Polichno; řidz nehnoťja, enom ten prášek
Vizovice.*

j) Vztah zřetele

Zřetelovou spojkou je *co*. V některých dokladech splývá její význam zřetelový s časovým (*co* = *v té době*, *co*), nelze je pak spolehlivě rozlišit. Příklady:

*já co aspoň sem růstu a spíváru sem, díckí enom el Hluk (pokud jsem já ...); co sem já
mňela céri, šecko sem péřim vibavila Újezdec; co zme m'eli kúsek pola, dali do pachtu
Ratiboř; co pamatuju, nebylo koľ Lutonina.*

Věty typu *co se týká* v nářečí nejsou.

Emocionálně zabarveny jsou zřetelové věty se spojkou *že* nebo ještě intenzivněji věty se spojkou *aby*; vedlejší věta v nich zesiluje predikaci věty hlavní tím, že se jí dává popřít. Příklady:

*že bi ím biuo zle, něhi Sady; že bi nebíu pracoviti, pracoviti bíu Sady; že bych býľ
popytý, to sem nebýľ Huslenky;*

nežijem, že byzme žili Lhota u Vs.

Lze se domnívat, že spojka *že* je v těchto případech obsahového původu: *povídá se, že by nebyl pracovitý? Pracovitý byl!* Nebo běží o *že* z dotvrzovacích otázek: *že by nebyl pracovitý? Byl pracovitý!* — *že* by zde však mělo dotvrzovat něco, co se dále popírá.

Další typy:

*aby přšaťo v zim'e, to nepršaťo Franc. Lhota; na vojňe abych sa m'ět zle, já sen sa
velice nem'ěl! Lípa; abyh nejakého strašáka viděl, né Hor. Lideč; aby sa tu zdržovali, ne
Slopné.*

Někdy splývá i u jiných spojek než *co* význam zřetelový s časovým, např.: *dyž ide, neh ide k toď'e* Provodov (pokud jde, ať jde ...); *jag něhi f kostele, já nevím!* Mirošov (pokud není v kostele, nevím, kde je).

k) Vztah srovnávací

Při srovnávacím vztahu podobnosti se užívá vztažných vět s *jak* nebo vět se souvztažnými spojkami *tak* — *jak* nebo *jak* — *tak*. Příklady:

*oňi se mnú nakládali, jak s malým dítětem Lutonina; sa nežilo, jak fčil sa žije!
Chrastešov; naučil sem sa po ruski, jag oňi umňeli Kaňovice;*

tag urovnali snop, jag ho zastřihne Sady; tak sa nekostírovavuo (nejedlo), jak sa kostíruje dnes Hluk;

*už jag bude, tak, šak sa neskaží! Lutonina; jag vidíte ju, tak tatínek (vypadá) Sady;
jak sem orala, tak sem sékla Kudlov.*

V srovnávací větě může být kondicionál:

tag ňe vám, jag bych stál ve hlohovém třní, tag ňe nohy bolíja Vlach. Lhota; a decka sa olízovaty, jag dyby met Držková; us sem bila, jag díbi ňa pustit Nedaš. Lhota.

Podobná je spojka *tajak* (= *tak jak*):

f téj izb'e bylo osv'etlené, tajag by hořelo Jasenná; chytne mne to, tajag dyby ščípál Lukov; tam bylo lidí, tajag by nabil Ublo.

Doklad s indikativem má odstín měrový: *nezím masa, tajag je palec Hvozdná.*

Ojedinele bylo ve srovnávacím významu zachyceno *co* + kondicionál: *oňi hrđli, co by řli na tú muziku* Podk. Lhota.

Také při srovnávání ve smyslu stejné nebo různé míry — tu na rozdíl od spisovné češtiny — užívá se spojky *jak*:

je hrubý, jag já sem býł Lužná; *je to jednake* (stejně), *jak to bývalo* Havřice;

zaz je inři svjet, jak to býu prve Sady;

vjec sa nadře, jag zme sa nadřeli prf Űjezdec; *ba je lepři, jag býlo* Hor. Lhota.

Srovnávací vztah lze vyjádřit také eliptickou větou vztaznou: *to je řčil nebe* (proti tomu), *co býlo prf* Bohuslavice u Gottw.

Významový odstín libovolenosti mají srovnávací souvětí se vztaznými větami tohoto typu: *neh je, jak chce horko* Űjezdec; *neh si řelđ, jak chce* Bratřejov; *neh je to, jaké chce* Hluk.

l) Vztah přívlastkový

Přívlastkový vztah, to jest kvalifikování nebo bliřší určení jména stojícího ve větě hlavní větou vedleři, vyjadřuje se nejčastěji absolutním relativem *co*; to se vyskytuje ve zkoumaném nářečí v podobných případech, v jakých je hojně i v mluvené češtině vůbec. Příklady:

co = který: co = ten doma co je, to je Slovařsko Kunovice; *že řezd hospodářu umřelo, co m'eli ředesad roku* Podk. Lhota; *neňi na sv'ete farářa, co by si řdržal kuchařa* Lutonina;

co = který, kdo: co m'ěl dvě dobytka, má aj řestero Střelná; *co neňi* Kunovjan, *to je řšeko* Straňan Kunovice; *ale sedláci také nem'eli, a co m'eli, ti nedali* Všemina;

co = kde: co je řčil Jednota, *tam bývali hospodů* Biskupice; *co je tá staňica tíh býkú, tag ona tam píše* Űjezdec; *takový kilometr chybí, co to neňi dořelané* Veselá;

co s anaforickým zájmenem: m'ěl řkopeg z vodú, co ty opánky do řeho padaty Raková (do kterého); *tá tetička, co sem u řnih býu* Kunovice (u které); *přiřla za mnú cërka, co sem ju nosila na křest* Janová (kterou).

Nářeční věty s absolutním vztazným *co* mají však jednu zvláštnost: ve vedleři větě často nestává anaforické osobní zájmeno v náležitém pádě, ba i v instrumentálu je jen výjimkou:

ukař ty japka, co se rořčigla halus, jaké sú Kostelec u Gottw. (co se s nimi rozlomila haluz); *nemám cichy, co bych sa přiřkrývala* Kudlov (co bych se s ní ...); *trđto je, co sa třeü zemňáky prasatom* Liptál (co se s tím); *vzál kartářiřko, co koňe řesđl* Lhota u Vs. (co tím); *enom ti dvě, co řel* Doubravy (co s nimi řel -!);

méné je dokladů s akuzativem: *řčil neudeuá tú prácu, co sem já uřeuava* Jarořov (co jsem ji); *vzali zme plachtu, co zme ráno suřili* Prakřice (co jsme je).⁷⁴

Podobně, avřak řiđejci než *co*, vyskytuje se v nářečí absolutní *jak*; významový rozdíl mezi *co* a *jak* v tomto užití není. Např.:

tadi spává ten, jak pñinde Nedařov (který); *chođívál na bukvy, jak pñija s týh bukú* Loučka (které); *umím pasti řelat, jak sa kuny chytagú* Hořtálková (do kterých); *je f komoře, jag bývá* Halenkov (v které).

⁷⁴ Vztazným větám je věnována stať A. Gallise, *Flektiertes Relativum und Relativum generale — insbesondere im Serbokroatischen*, Scandoslavica IV, Copenhagen 1958. Gallis ve svém příspěvku cituje Cuendetův článek *Sur l'expansion de la particule relative*, Mélanges Bally, Genève 1939, s. 93—100, podle něhož mají absolutní relativum tyto jazyky: lidová italřtina, někdeři německý slezský dialekt, gótřtina, ruřtina, čeřtina, bulharřtina, podobná vztazná řástice je jeřtě v novořečtině a v nářečích jihozápadního Německa; dále Gallis doplňuje srbocharvatřtinu a skandinávské jazyky (neflektované som). Gallis věnoval těmto otázkám i celou monografii: *The Syntax of Relative Clauses in Serbo-croatian*, Oslo 1956. O vztazném řto viz jeřtě A. Belić, *O sintaksičkoj konstrukciji sa svezicom řto*, Nař jezik 6, 1955, s. 1—6.

Vztažné zájmeno *kerý* stává v souvětích s původními větami dotazovacími:

takoví člověk sa bóí, kerí nemá dobré svjedomí Komárov; ti slova sen si napsál, keré bíli důležitú Kaňovice; každá roba blbec, keří sa pustíja jeden druhého Ostrata (tj. asi „vždy žena je nerozumná v takové rodině, kde jeden druhého opustí“); ti družbé, kerí bíu řečnejší, toš šeu kupovat tú nevjestu Nedašova Lhota; keré chytíli, ty potrestali Lutonina.

Ojedinelé užití zájmena *kerý* u vět původně nikoli dotazovacích považujeme za interdialektické. Tím doplňujeme starší výklad Skulinův; např. *stráňi sa ot téj, která néni oblečená Hrobice*.⁷⁵

Typ *jaké ste chtěl vojsko, také ste uhlédli* (Seninka) je shodný se spisovnou češtinou.

Prívlastkový význam splývá s obsahovým a účinkovým u souvětí s *aby*:

neňi tu jednoho pola, abyh já na něm nebyl Bohuslavice u Gottw.; málokerá ženská, aby m'eli botky Halenkov; aňi jeden člov'ek tu neňi, aby sa mu řeklo svoje (jeho) vlastní méno Dol. Lhota.

Totéž platí o ojedinelém dokladě s *co* + kondicionál: *já sem nebiua, co bih bívaua choďiua na klebeti Mistřice*.

Shrnutí. Zajímavými rysy nářečních vztažných vět prívlastkových je možnost obejít se v souvětích s absolutním *co* (popř. *jak*) bez anaforických zájmen v náležitém pádě a důsledné užívání zájmena *kerý* v souvětích s původními větami dotazovacími.

m) Vztah podmětový

Podmětový vztah, to jest vyjádření podmětu věty hlavní větou vedlejší, vyjadřuje se vztažnými zájmeny stejnými jako v hovorové češtině:

gdo sa oščadal (ostýchal), nedostál nič Nedaš. Lhota; co bilo ponáprf, bilo aj podrukěj Kaňovice; to je člov'ek, kerí dobře žije! Lutonina (význam: kdo dobře žije, ten je člověk!).

Někdy se podmět tím, že je rozveden vedlejší větou se sponovým slovesem *býti* nebo slovesem *míti*, jen zdůrazňuje:

co mám sestru, tá bíua také nemocná Hluk; co je ten strýc, to je súset Sady; co mám syna f Semetěňe, ten dělá v horách Všemina.⁷⁶

n) Vztah předmětový

Předmětový vztah, tj. vyjádření předmětu děje věty hlavní větou vedlejší, realizuje se obdobnými vztažnými větami jako v hovorové češtině:

neh mi vrátíja, co mi mají dávat Lutonina; f čem ste si odehráli, to ste si zežhrali Loučka; čím jednádz člov'eg navykne, toš teško odvykat Jasenná.

Předmětové — z hlediska spisovného jazyka vlastně prívlastkové — věty se vztažným zájmenem *kerý* upomínají na samostatný předmět, a to jak počátkovým postavením v souvětí, tak jindy nepřítomností rozvíjeného jména ve větě hlavní, tak jindy přítomností odkazovacích zájmen osobních. To vše je důkazem o původní tázačí povaze těchto zájmen a o původní samostatnosti těchto souvětých vět. Příklady:

kerá sa tam dostala, žbluňk s řú do téj vody Zděchov; keré školáčki vichováł, s teh ešče fúrd neco je Částkov; keré tlsté, zme to fšecho dávali Drnovice; keré veliké jablůčka,

⁷⁵ J. Skulina, *Význam studia lidového jazyka pro poznání rozvoje syntaktických prostředků*, sb. K historickosrovn. studiu slovan. jazyků, Praha 1958, s. 135 a 136.

⁷⁶ Významem jsou tyto vedlejší věty blízké zřetelovým. Vyskytují se např. též v jižních Čechách: *co byl ten druhý kostel, to byla svatá Markéta* (J. Voráč, *Česká nářečí jihozápadní I*, Praha 1955).

vizbírāj Březová u Gottw.; kerý byl potřebný, toho ošetřili Lukov; keré šikovnější, to zralší, to upotřebíme Jasenná.

Jediný obdobný doklad je s gdo: gdo nebyl zvyklý, šag ho pošlete negde Liptál.

o) Vztah místní

Vztah místní, tj. vyjádření příslovečného určení místa větou vedlejší, realizuje se relativními větami:

gde sem stál, tam to se mnú hodilo! Slopné; *a kam ňa liskajú, tam Biskupice; kadi sem chodila, tadi sem plakala Nedaš.* Lhota; *nemáme ponáhat tam, otkát sa nevrátíme* Kunovice; *jak sa to přehibuje, dicki mu s toho pižgřiuo* (prýštilo) Sady (druhá věta má neurčitého činitele).

Ještě v dalších příkladech jde o souvětí místní, nikoli přívlaskková, protože vyjadřují vedlejší větou příslovečné určení místa a nerozvíjejí jeden větný člen:

v Derfli, jag je opchot, tam mu rozbiuo pec Sady; cosi špléchaló v říce, jag je stav Zádveřice; *ona je, jak sú deti v jeslách* Podk. Lhota (spis.: ona je pečovatelkou).

p) Vztah měrový

Vztah měrový, tj. vyjádření příslovečného určení míry větou vedlejší, vyjadřuje se vztazným zájmenem *co* (= kolik). Příklady:

hnali, co skočid mohli Raková; *teh robeK si nastúpało, co sa ih vléztó* Zádveřice; *to už je přes sto rokú, co oňi by byli m'eli* Březnice; *doma zme našili m'echy, co zme potrebovali* Újezd; *aš peřinama okna zađelávali, co tam tékto vody!* Bohuslavice u Gottw. *poléfky sem navařila, co si přili* Všemina.

kolik je snad teprve interdialektické, např. *jest, kolig do chtél* Vizovice.

r) Vztah individuálně aplikační

Vztah individuálně aplikační, tj. zdůraznění aplikovatelnosti tvrzení obsaženého ve větě hlavní na každý případ vyjádřený větou vedlejší (spis. typ *Co Čech, to muzikant*), vyjadřuje se v nářečí podobně jako ve spisovné češtině vztaznou konstrukcí *co — to*:⁷⁷

co jeden, to druhí Hluk; *co opchot, to Žit* Kunovice; *co dím, to flinta, co okno, to kurva, co dveři, to čarodeňica* Loučka; *co rok, to prorok* Hošťálková (každý rok dítě); *co starosta, to nedobrý* Kašava.

Ojediněle se vyskytuje slovesná věta: *co je dřev'enná, to něhi zđená* Všemina.

⁷⁷ Srov. polské *co* „wielokrotne“, např. *co stól, to inaczej* nebo *co Polak, to Stanislaw*. Nevětný typ je *co chwila, v* polštině *co chwila*. V nevětném typu bylo v nářečí zachyceno *jak: oňi sebi deň jag deň tú trávu* Újezdec.

Souvětí složitá (s větami vedlejšími) se vyskytuje pouze při vypravování. Jde tu většinou o chronologický sled hlavních vět, které jsou tu a tam rozvíty větou vedlejší. Plynulost těchto souvětí je porušována hojnými větami vloženými, částými anakoluty a pauzami. O vztahu mezi hlavními větami tu neplatí nic jiného, než co bylo řečeno o souvětí navazovacím. Jen v perspektivně promyšlené řeči objevují se složitá souvětí obdobná se souvětími spisovnými.

Naše klasifikace nechce zastírat, že např. vztah obsahový a vztahy vyjadřované vztaznými větami, mimo jiné vztah předmětový, nejsou na stejné rovině. Jsou tu ovšem styčné body a přechodné typy. Kritéria pro klasifikaci vztahů vyjadřovaných vztaznými větami jsou vnitřní kritéria souvětí stavby, klasifikace jiných souvětí typů je založena na srovnávání větných obsahů podle kritérií logických, gnoseologických ap. Takový kompromis není ve skladbě ojedinelý.